

“Met uitsluiting van alle anderen...”

**De tijdrovende wederopbouw van
het Rotterdamse bioscoopbedrijf 1945-1962**

Bron: Bioscoop Route Rotterdam

**Eva Geurdes, 3336905
Masterscriptie Film- en Televisiewetenschap
Universiteit Utrecht, april 2015
Docent: André van der Velden**

Inhoudsopgave

Samenvatting	p. 3
Inleiding	p. 4
Hoofdstuk 1: Het Rotterdamse bioscoopbedrijf direct voor, tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog	p. 10
Hoofdstuk 2: Het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de wederopbouw	p. 15
2.1 Het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de naoorlogse piek in het bioscoopbezoek	p. 15
2.1.1 Samenwerken om te exploiteren: de noodbioscoop van City Theater N.V., Maatschappij Tuschinski N.V. en Scala N.V.	p. 16
2.1.2 Samenwerken om te exploiteren: het Luxor Theater	p. 17
2.1.3 Een poging tot een tijdelijke exploitatie: Chermoeck's Theaters N.V.	p. 19
2.2 De weg naar een groeiend Rotterdams bioscooplandschap wordt vrijgemaakt	p. 20
2.2.1 Het omslagpunt: de aanvraag van Van 't Hoft voor bioscoop Metro (1952)	p. 22
2.3: 1953-1958: het Rotterdamse bioscoopbedrijf neemt een vlucht	p. 24
2.3.1: Eind jaren vijftig: resterende herbouwrechten	p. 26
2.4: Deelconclusie	p. 29
Hoofdstuk 3: De ongelijke strijd om afnemende bezoekersaantallen: creatieve oplossingen	p. 32
3.1: Deelconclusie	p. 36
Hoofdstuk 4: Waarom de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark zo veel tijd in beslag nam	p. 38
Conclusie	p. 42
Literatuurlijst	p. 46
Bijlage 1: Chronologisch overzicht van actieve Rotterdamse bioscopen tussen 14 mei 1940 en 1962	p. 49
Bijlage 2: Overzicht van leden van het Rotterdamse afdelingsbestuur van de NBB 1948-1962	p. 58
Bijlage 3: Het Rotterdamse bioscopenpark voor 14 mei 1940	p. 61
Bijlage 4: Het Rotterdamse bioscopenpark tijdens de Tweede Wereldoorlog (14 mei 1940-1945)	p. 62
Bijlage 5: Het Rotterdamse bioscopenpark tijdens de wederopbouw (1945-1962)	p. 63

Samenvatting

Op 14 mei 1940 werd Rotterdam gebombardeerd door de Duitse luchtmacht. Die dag verloor de stad maar liefst twaalf van de negentien Rotterdamse bioscopen. Na de Tweede Wereldoorlog ontvingen de gedupeerde exploitanten voor elke verwoeste bioscoop een zogenaamd 'herbouwrecht'. Dit stelde hen in staat stelde om hun vooroorlogse bioscopen te herbouwen, nog vóór niet gedupeerde exploitanten hun bioscopenpark mochten uitbreiden of spelers van buitenaf zich in de Maasstad mochten vestigen. Aangezien de bioscoop na de oorlog zeer populair was, zou het in de lijn der verwachting liggen dat de gedupeerde exploitanten snel weer nieuwe bioscopen zouden openen. Dit gebeurde echter niet. Pas toen de herbouwrechten in 1952 een uiterste gebruiksdatum kregen, nam de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark een vlucht.

In 1989 stelde Barry Raymakers dat de tijdrovende herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark tussen 1945 en 1962 voornamelijk te maken had met het ongunstige bouwklimaat in de Maasstad. In deze scriptie wordt aannemelijk gemaakt dat het ook te maken had met de protectionistische maatregelen van (de Rotterdamse afdeling van) de Nederlandse Bioscoop Bond, waarbij de in mei 1940 gedupeerde exploitanten beschermd werden en de lokale concurrentieverhoudingen steeds schever groeiden.

Dit onderzoek streeft een duidelijk doel na: aangeven dat het Rotterdamse bioscoopbedrijf een opmerkelijk proces doormaakte tijdens de wederopbouw van de stad, dat binnen de filmwetenschap niet langer over het hoofd mag worden gezien.

Inleiding

Op 14 mei 1940 werd Rotterdam gebombardeerd door de Duitse luchtmacht. Die dag verloor de stad het overgrote deel van zijn bioscooptheaters; maar liefst twaalf van de negentien Rotterdamse bioscopen werden weggevaagd.¹ Het Rotterdamse uitgaanscentrum, dat zich voornamelijk centreerde aan de Hoogstraat en Coolsingel, werd haast volledig plat gebombardeerd.² Het merendeel van de overgebleven bioscopen stond in de buitenwijken van de stad, in het centrum bleven enkel Arena en Luxor Palast over. Een opmerkelijk toeval, aangezien deze laatste bioscoop behoorde tot het Duitse Ufa-concern.³ Veel Rotterdammers dachten dan ook dat Luxor expres was ontzien.⁴

Tijdens de Tweede Wereldoorlog stond het Rotterdamse bioscoopbedrijf niet volledig stil. Niet of minder getroffen bioscopen werden weer in gebruik genomen, hoewel sommige (zoals Arena) vanaf dat moment dienst deden als theater.⁵ Sommige exploitanten, zoals Cineac N.V., heropenden hun bioscoop op een ander adres of openden zelfs een geheel nieuwe bioscoop (zoals Palace, Lommerrijk, Courzand en Rex). Het aantal tijdens de oorlog gebruikte bioscopen zou echter nooit in de buurt komen van het aantal vooroorlogse filmtheaters.

Op 7 februari 1946 kregen de door het bombardement gedupeerde, Rotterdamse bioscoopexploitanten zogenaamde 'prioriteits-' of 'herbouwrechten'.⁶ De bioscopen Asta (Rosenberg), Centraal Theater (Vermeer), Corso Theater (Chermoeck's Theaters N.V.), Ooster Theater (Theatermij. Dogterom N.V.), Scala Theater (Scala N.V.), Lumière Theater (Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V., vanaf hier City Theater N.V. genoemd), City (Capitol Theater N.V.), Grand, Olympia, Studio en Thalia (alle vier van het Tuschinski-concern) mochten herbouwd worden.⁷ Dit gaf hun exploitanten de kans om weer op even grote schaal bioscopen uit te baten als voor de oorlog.⁸ Opmerkelijk genoeg duurde het echter nog tot 22 oktober 1953 voordat de eerste definitieve herbouwbioscoop opende (Centraal, geëxploiteerd door Vermeer). Het duurde vervolgens tot 12 december 1962 voordat alle onder herbouwrechten vallende bioscopen voltooid waren.

Het precieze verloop van de wederopbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf is nog niet volledig systematisch onderzocht. In 1989 schreef geschiedenisstudent Barry Raymakers (EUR) zijn doctoraalscriptie getiteld 'Verstrooiing na noeste arbeid: bioscopen en bioscoopbezoek in Rotterdam

¹ Naam- en Adreslijst van de Nederlandsche Bioscoop – Bond gevestigd te Amsterdam, 1948 (NBB-archief dossier 357).

² "Het bombardement van Rotterdam," *Rotterdams Nieuwsblad*, 15 mei 1940.

³ "Het Carré van Rotterdam," *NRC Handelsblad*, 11 december 1992.

⁴ "Verboden foto's uit een verboden gebied," *Rotterdams Dagblad*, 16 november 1985.

⁵ "Noodschouwborg op het Land van Hoboken," *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 30 juli 1940.

⁶ Afschrift van de Rotterdamse Nederlandse Bioscoop Bond-afdeling aan de Commissie Nieuwe Zaken m.b.t. de aanvraag voor Metro door exploitant Van 't Hoft, 19 januari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

⁷ Cineac N.V. behoorde niet tot deze gedupeerden omdat deze exploitant al tijdens de oorlog – op 15 december 1940 – een vervangende bioscoop had geopend. Bron: Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken 19 februari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

⁸ "Richtlijnen Herbouw Rotterdam," onderdeel van het afschrift van de Rotterdamse NBB-afdeling aan de Commissie Nieuwe Zaken m.b.t. de aanvraag voor Metro door exploitant Van 't Hoft, 19 januari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

1945-1970', waarin het Rotterdams bioscoopbedrijf tijdens de wederopbouw centraal staat.⁹

Raymakers richt zich echter voornamelijk op het bioscooppubliek en –bezoek en had geen toegang tot archieven en databases die inmiddels wel beschikbaar zijn; het archief van de Nederlandse Bioscoop Bond (EYE Filminstituut), de Collectie Tj. de Vries betreffende Rotterdamse Bioscopen (Stadsarchief Rotterdam) en de online database Cinemacontext. Deze bronnen bieden een cruciale aanvulling op Raymakers' bevindingen. Deze scriptie beoogt daar gebruik van te maken om een zo compleet mogelijk beeld te geven van de wederopbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf. De centrale vraagstelling luidt: *Hoe verliep vanaf 1945 de wederopbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf en welke redenen lagen ten grondslag aan het feit dat de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark zo veel tijd in beslag nam?* Het onderzoek wordt gestructureerd door twee fases te onderscheiden, die opeenvolgend en aan de hand van specifieke deelvragen worden onderzocht. De eerste fase betreft de periode direct voor, tijdens en na de oorlog tot 1952, het jaar waarin de wederopbouw van het Rotterdamse bioscopenpark serieus op gang kwam. De tweede fase betreft de periode daarna, doorlopend tot en met december 1962. Met betrekking tot de eerste fase worden de volgende twee deelvragen beantwoord:

- 1) Welke ondernemingen en personen waren kort voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog als exploitant actief op de Rotterdamse bioscoopmarkt?
- 2) In hoeverre kan, als deze periodes vergeleken worden, gesproken worden van continuïteit als het gaat om betrokken exploitanten?

Waar het gaat om de tweede fase wordt antwoord gezocht op de vraag welke dynamiek het Rotterdamse bioscoopbedrijf vertoonde op het gebied van bedrijfsorganisatie, exploitatieformules en concurrentieverhoudingen, waarbij in het bijzonder wordt gelet op factoren die ervoor zorgden dat de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark zo traag verliep.

Onderzoek naar de geschiedenis van het bioscoopbedrijf op lokaal niveau is de afgelopen twintig jaar uitgegroeid tot een belangrijk onderdeel van wat inmiddels 'New Cinema History' wordt genoemd. Binnen deze filmwetenschappelijke stroming wordt gesteld dat filmgeschiedenis uit méér bestaat dan de film *an sich*. Ook niet-filmische aspecten van de filmcultuur moeten bestudeerd worden, zoals de organisatie en dynamiek van het bioscoopbedrijf, waarbij rekening gehouden moet worden met verschillen op lokaal en regionaal niveau.¹⁰ Door lokaal en regionaal specifieke

⁹ Barry Raymakers, *Verstrooiing na noeste arbeid: bioscopen en bioscoopbezoek in Rotterdam, 1945-1970*. Doctoraalscriptie Geschiedenis, Erasmus Universiteit, 1989.

¹⁰ Judith Thissen et.al., "Over de eigenheid van de Nederlandse filmcultuur" *Leidschrift* 24 (3) (2009): 111-130.

bioscoopculturen te onderzoeken en te vergelijken, ontstaat een vollediger en grondiger beeld van de filmgeschiedenis. Voor dit soort studies is empirisch gegronde feitenkennis van groot belang.¹¹

Ook in Nederland worden de nodige bijdragen geleverd aan New Cinema History. Bijvoorbeeld door Thissen, Van Oort en Van der Velden die in het artikel 'Over de eigenheid van de Nederlandse filmcultuur' ingaan op het vraagstuk of het Nederlandse bioscoopbezoek is achtergebleven in vergelijking met andere Europese landen.¹² Het zijn echter voornamelijk de jaren voor 1940 die tot nu toe onderzocht werden, ook wat betreft het Rotterdamse bioscoopbedrijf. Het is belangrijk om het naoorlogse gat te gaan dichten omdat vergelijkend onderzoek tussen steden, regio's en landen anders onmogelijk is. Dit belang is des te groter nu het Vlaamse Fonds Wetenschappelijke Onderzoek financiering heeft toegezegd voor een vergelijkende analyse van de bioscoopculturen in de havensteden Antwerpen en Rotterdam tussen 1910 en 1990.¹³

Over de vooroorlogse film- en bioscoopgeschiedenis van Rotterdam werd onder andere al eens geschreven door Van der Velden en Zuilhof.¹⁴ Het aantal publicaties over de naoorlogse bioscoopgeschiedenis van Rotterdam is veel beperkter en het aandeel wetenschappelijk verantwoord werk daarin is zelfs buitengewoon klein. In *Cinematic Rotterdam, The Times and Tides of a Modern City* zet Paalman duidelijk uiteen welke rol film heeft gespeeld in de stedelijke ontwikkeling van Rotterdam tussen 1920 en 1980.¹⁵ Hij richt zich hierin echter voornamelijk op de vervaardiging van films; het Rotterdamse bioscoopbedrijf komt nauwelijks aan bod. Er bestaan wel enkele niet-wetenschappelijke uiteenzettingen over naoorlogse Rotterdamse bioscopen en ondernemers, in het bijzonder die van Henk Berg en Herman Romer.¹⁶ Deze publicaties beschrijven het Rotterdamse bioscoopbedrijf echter verre van volledig en zijn bovendien niet gebaseerd op systematisch bronnenonderzoek. Op dit gebied valt dus nog een hoop werk te verzetten.

Wat betreft de ontwikkeling van het Nederlandse bioscoopbedrijf schreef Karel Dibbets in 1980 de doctoraalscriptie 'Bioscoopketens in Nederland, Economische concentratie en geografische spreiding van een bedrijfstak, 1928-1977'. In zijn scriptie komt Dibbets tot de conclusie dat binnen het Nederlandse bioscoopbedrijf het voornamelijk de aard van de concurrentiestrijd en de structuur

¹¹ Robert C. Allen, "Decentering Historical Audience Studies: A Modest Proposal," in *Hollywood in the Neighborhood. Historical Case Studies of Local Moviegoing*, red. Kathryn Fuller-Seeley (Berkeley: University of California Press, 2008), 21.

¹² Judith Thissen et al.

¹³ 'Projects – University of Antwerp,' geraadpleegd op 9 februari 2015 (<https://www.uantwerpen.be/en/rg/vidi/projects-and-publica/projects/>).

¹⁴ Zie Karel Dibbets, *Bioscoopketens in Nederland, Economische concentratie en geografische spreiding van een bedrijfstak, 1928 – 1977*. Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam, 1980, en André van der Velden, 'Het hofplein en de illusie van een wereldstad,' in *Interbellum Rotterdam. Kunst en cultuur 1918-1940*, red. M. Halbertsma en P. van Ulzen (Rotterdam: NAI uitgevers, 2001), en Gertjan Zuilhof, *De Rotterdamse bioscopen tussen 1929 en 1940*. Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis, Universiteit Leiden, 1981.

¹⁵ Floris Paalman, *Cinematic Rotterdam, The Times and Tides of a Modern City* (Rotterdam: O10 Publishers, 2011).

¹⁶ Zie bijvoorbeeld Henk Berg, *Over Stalles en Parket, Rotterdam en het Witte Doek, een populair-historisch overzicht van de Rotterdamse en Schiedamse bioscopen (1896-1996)* (Rotterdam: Ad. Donker, 1996), en Herman Romer, *Fantasie, illusie en betovering, herinneringen aan Rotterdamse bioscopen 1896-2004* (Zaltbommel: Aprilis, 2004), en M. Dicke, P. Jaarsveld, P. Laar en J. Visser (red.), *Rotterdamse Ondernemers, 1850-1950*, Centrum voor Bedrijfsgechiedenis (Rotterdam: De Hef, 2003).

van het bioscoopbedrijf waren, die wezenlijk veranderden tussen de jaren twintig en de jaren zeventig:

Ging het in de jaren twintig nog om een felle strijd tussen een relatief groot aantal kleine onafhankelijken, spoedig daarna veranderde deze strijd in een confrontatie tussen grote en kleine bedrijven, om na de oorlog over te gaan in het behoedzame stratego van een paar grote ondernemers.¹⁷

Dibbets concludeert dat de economische concentratie binnen het Nederlandse bioscoopbedrijf steeds verder toenam. Dit betekent dat een klein aantal exploitanten een groot aandeel van de bioscopenmarkt beheerde, en zo de markt sterk konden beïnvloeden.¹⁸ Het is de vraag of dit proces ook een factor was voor de trage wederopbouw van het Rotterdamse bioscopenpark na de Tweede Wereldoorlog.

Gegeven het voorgaande zal dit onderzoek zich hoofdzakelijk richten op de bestudering van primaire bronnen, te beginnen bij de database Cinema Context. Deze database, onder hoofdredactie van Dibbets, biedt kerngegevens (opgedeeld in de vier collecties 'films', 'bioscopen', 'personen' en 'bedrijven') om netwerken in de Nederlandse filmdistributie en – in dit geval belangrijker – filmvertoning te analyseren. Aan de hand daarvan breng ik in kaart welke ondernemingen en personen kort voor en na de Tweede Wereldoorlog als exploitant actief waren op de Rotterdamse bioscoopmarkt. Het archief van de Nederlandse Bioscoop Bond (NBB), toegankelijk via de bibliotheek van het EYE Filminstituut, biedt ook informatie over dit Rotterdamse netwerk. Met name de archiefstukken van de 'Commissie Nieuwe Zaken' en 'Overname Nieuwe Zaken' vertellen veel over wie welke bioscoop op welk moment exploiteerde. De collectie 'Rotterdamse Bioscopen' van oud-journalist Tjitte de Vries, toegankelijk in het Stadsarchief Rotterdam, biedt hier eveneens de nodige informatie over. De Vries deed in de jaren tachtig onderzoek naar de geschiedenis van het Rotterdamse bioscoopbedrijf, vermoedelijk met het doel er een boek over te publiceren. Het boek kwam er niet, maar zijn onderzoeksarchief werd opgeslagen in het Rotterdamse Stadsarchief. De (deel)resultaten van zijn studies werden enkele keren gepubliceerd in *Het Vrije Volk*. Deze artikelen maken ook deel uit van de collectie 'Rotterdamse Bioscopen'. Daarnaast maak ik gebruik van de Nederlandse naoorlogse filmvakpers, toegankelijk via de website 'Historie Film- en Bioscoopbranche', waar onder andere de jaarverslagen en de ledenbulletins van de NBB te

¹⁷ Dibbets, *Bioscoopketens in Nederland*, 88.

¹⁸ In zijn doctoraalscriptie toont Dibbets aan dat de Nederlandse bioscoopketens steeds langer werden en directieleden bovendien steeds meer 'dubbelfuncties' vervulden. Zo'n functie houdt in dat eenzelfde in twee (of meer) bioscopen directeur is of een commissariaat vervult, en op die manier een directe organisatorische verbinding legt tussen die bioscopen. Bron: Dibbets, *Bioscoopketens in Nederland*, 10.

raadplegen zijn.¹⁹ Voor aanvullende, contextualiserende informatie gebruik ik de naoorlogse Rotterdamse dagbladers (via online boeken- kranten- en tijdschriftendatabase Delpher²⁰) als bron.

Aan de hand van deze bronnen is in eerste instantie een chronologisch feitenoverzicht gemaakt. Op basis daarvan kon vervolgens worden geanalyseerd wat de continuïteit was op het gebied van betrokken exploitanten in het Rotterdamse bioscoopbedrijf vlak voor en na de Tweede Wereldoorlog. Het overzicht bood bovendien de mogelijkheid om de vraag te beantwoorden welke dynamiek het Rotterdamse bioscoopbedrijf vertoonde in de naoorlogse periode (1945-1962) op het gebied van bedrijfsorganisatie, exploitatieformules en concurrentieverhoudingen. In dit onderzoek worden deze bevindingen met grote detaillering behandeld, ook wanneer zij niet direct relevant zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Hier is bewust voor gekozen, gezien dit onderzoek zich ten doel heeft gesteld een bijdrage te leveren aan de constructie van een grondig beeld van het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de wederopbouw. Ondanks dat sommige bevindingen niet direct de onderzoeksvragen beantwoorden, gaat het om nieuwe en interessante informatie die aanknopingspunten biedt voor verder onderzoek.

Hoewel de hierboven beschreven bronnen deels een verhalend, discursief karakter hebben, staat het discursieve aspect ervan niet centraal in dit onderzoek. Deze scriptie streeft een feitelijk overzicht van het naoorlogse bioscoopbedrijf van Rotterdam na, en een discoursanalytische insteek ligt dan niet voor de hand. Binnen New Cinema History wordt (het genereren van) empirische feitenkennis op grote waarde geschat. Maar ook Dominick LaCapra - nota bene een van de voorvechters van de discoursanalytische benadering en de 'linguistic turn' binnen de geschiedwetenschap - benadrukt het blijvende belang van wat hij documentair, op het vaststellen van feiten gericht onderzoek van historische bronnen noemt. LaCapra ziet dit soort onderzoek, met als doel het vervaardigen van op basis van feiten beargumenteerde constructies van het verleden, als wezenlijk onderdeel van alle vormen van historisch onderzoek. Hij stelt dan ook dat de geschiedwetenschap niet zonder de 'documentary approach' kan, zelfs al heeft ze de claim opgegeven 'het' verleden objectief te kunnen kennen en deze ingeruild voor een praktijk die is gericht op het genereren van meervoudige en kleinschalige verhalen over het verleden, die met elkaar een vergruisd en 'dialogisch', in plaats van een integraal geschiedbeeld opleveren.²¹ De in deze scriptie gebruikte bronnen worden dan ook onderworpen aan een historische bronnenkritiek. Op elke bron wordt kritisch gereflecteerd aan de hand van externe en interne bronkritiek (om respectievelijk de aard van de bron en de inhoud van de bron te bepalen), alvorens deze te

¹⁹ 'Periodieken – Historie Film- en Bioscoopbranche,' geraadpleegd op 9 februari 2015 (<http://film-bioscoopbranche.nl/periodicals>).

²⁰ 'Delpher Boeken – Kranten – Tijdschriften,' geraadpleegd op 9 februari 2015 (www.delpher.nl).

²¹ Dominick LaCapra, "Rethinking Intellectual History and Reading Texts," in *Rethinking Intellectual History, texts, contexts, language* (Londen: Cornell University Press, 1983), 23-71, i.h.b. 25-31.

interpreteren en in te zetten voor verdere analyse van het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de wederopbouw.

In hoofdstuk 1 worden de omstandigheden van het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens en na de Tweede Wereldoorlog besproken. In dit hoofdstuk is speciale aandacht voor de actieve ondernemingen en personen op de Rotterdamse bioscoopmarkt. Met dezelfde insteek wordt in hoofdstuk 2 het Rotterdamse bioscoopbedrijf ten tijde van de wederopbouw van de stad besproken, een proces dat, waar het de bioscopen betreft, pas echt goed op gang kwam vanaf het jaar 1952. In dit hoofdstuk gaat speciale aandacht uit naar de bedrijfsorganisatie en concurrentieverhoudingen die een rol speelden in deze periode, die als gevolg had dat de verhoudingen tussen de gedupeerde en niet-gedupeerde exploitanten scheef groeide. Terwijl de gedupeerde exploitanten de mogelijkheid hadden nieuwe bioscopen volgens moderne maatstaven te openen, hadden niet-gedupeerden niet de kans gehad hun accommodaties te moderniseren. Wel koos een aantal van het voor andere exploitatieformules, wat uiteengezet wordt in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 wordt vervolgens geanalyseerd welke dynamiek het Rotterdamse bioscoopbedrijf kenmerkte en - voornamelijk op het gebied van concurrentieverhoudingen - gedurende de periode tussen 1945 en 1958 vertoonde. In dit hoofdstuk wordt een theorie uiteengezet die kan verklaren waarom het Rotterdamse bioscopenpark in de naoorlogse jaren lange tijd haast niet werd uitgebreid, terwijl de vraag naar amusement juist toenam. In de conclusie wordt nogmaals teruggegrepen op de gebruikte literatuur en wordt gereflecteerd op de gebruikte methode alsmede op nieuwe perspectieven voor vervolgonderzoek. Bovenal zal uit de conclusie blijken dat de dynamiek van het Rotterdamse bioscoopbedrijf tussen 1945 en 1962 werd gekenmerkt door een slechts langzaam vorderende wederopbouw, waarbij de Rotterdamse bioscopenmarkt duidelijk werd afgeschermd van nieuwe spelers en de positie van de in mei 1940 gedupeerde exploitanten behoorlijk werd beschermd. Dit leverde scheve concurrentieverhoudingen op, waardoor het voor kleinere exploitanten lastig was om te blijven concurreren. Dit onderzoek maakt duidelijk dat de Rotterdamse bioscopenmarkt een opmerkelijk verloop van de wederopbouw kent, dat binnen de filmwetenschap meer aandacht verdient.

Hoofdstuk 1

Het Rotterdamse bioscoopbedrijf direct voor, tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog

Voor het bombardement op 14 mei 1940 telde Rotterdam negentien bioscopen. Dat waren, op volgorde van de (landelijke) omvang van de exploitant op dat moment: Olympia, Thalia en Grand Theater/Studio '32 (geëxploiteerd door Tubem N.V., de bioscoopexploitatiemaatschappij van het Tuschinski-concern), Lumière (City Theater N.V.), Colosseum (REMA N.V.), Corso en het Prinses Theater (Aron Chermoeck), Capitol (Ambio N.V.), Cineac NRC (Cineac N.V.), Arena en City Theater (Orero N.V.), Luxor Palast (Luxor N.V.), Ooster Theater (Het Oosten N.V.), Scala (Scala N.V.), Victoria (Theatermaatschappij Dogterom N.V.) Harmonie (familie van 't Hoft), Asta (David Rosenberg) en Centraal (Pieter Vermeer Sr.). Slechts zeven daarvan overleefden het bombardement op 14 mei 1940.²² Het merendeel van de minder of niet getroffen bioscopen bevond zich in de buitenwijken van de stad. In het centrum bleven enkel Arena en Luxor Palast over. Wanneer deze exploitanten het werk in Rotterdam weer oppakten is niet in alle gevallen duidelijk.

Na de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940, verbood de bezetter alle gemakkelikheden tot nader order.²³ De Nederlandse Bioscoopbond (NBB) bezon zich intussen op de vraag hoe ze haar leden het meest ongeschonden door de oorlog kon loodsen.²⁴ Toen het bioscoopprogramma weer langzaam op gang kwam, maakten de NBB en de Duitse bezetter zelfs afspraken om de Nederlandse distributiekanaalen zo goed mogelijk open te houden.²⁵ Op 8 juni 1940 hervatte Luxor de werkzaamheden weer. Op 15 december van datzelfde jaar heropende Cineac N.V. een journaalbiocoop in het Beursgebouw aan de Coolsingel, schuin tegenover de plek waar de Cineac-bioscoop voor het bombardement zat.²⁶ Het Cineac-concern werkte hiervoor samen met de Kleine Comedie, een in dezelfde zaal gevestigde toneelaccommodatie, die het Rotterdamse toneelleven onderdak bood tot de nieuwe schouwburg aan het Schouwburgplein (in 1947) voltooid was.²⁷

De bioscoopprogrammering werd al snel voorgeschreven door de bezetter, wat betekende dat Amerikaanse en Engelse films plaats maakten voor Duitse en Oostenrijkse films, of in het Duits nagesynchroniseerde films uit met Duitsland bevriende landen. Er circuleerden ook wat oude Nederlandse en Vlaamse films.²⁸ Vanaf 1942 vertoonden Nederlandse bioscopen bovendien Deense, Finse, Franse, Hongaarse, Italiaanse, Noorse, Spaanse, Tsjechische en Zweedse films.²⁹ Verdere

²² Naam- en Adreslijst van de Nederlandse Bioscoop – Bond gevestigd te Amsterdam, 1948 (NBB-archief dossier 357).

²³ 'De Duitsers vallen binnen | www.niod.nl,' geraadpleegd op 29 mei 2015 (<http://www.niod.knaw.nl/nl/oorlog-en-bezetting-nederland-1940-1945-de-geschiedenis-topstukken-uit-het-niod-archief/de-duitsers>), en "De Nederlandse film in oorlog door Ruud Bishoff," *Filmfan* nr. 33, mei 1981.

²⁴ *Jaarverslag van de Nederlandse Bioscoop Bond 1945*, 5-7.

²⁵ "De Nederlandse film in oorlog door Ruud Bishoff," *Filmfan* nr. 33, mei 1981.

²⁶ "Cineac te Rotterdam," *Nieuw Weekblad voor de Cinematografie*, 15 november 1940.

²⁷ Raymakers, 4.

²⁸ Thomas Leeftang, *Verboden voor Joden, de bioscoop in de oorlog* (Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2009), 14.

²⁹ *Ibid*, 224.

bemoeienis leek tot dan toe uit te blijven, tot vanaf 8 januari 1941 de bioscoop officieel verboden terrein werd voor Joden.³⁰

In datzelfde jaar opende in Rotterdam 'feestgebouw voor vele doeleinden' Palace aan de Zomerhofstraat, dat vanaf 10 december 1942 als bioscoop werd gebruikt.³¹ De exploitatie was in handen van W.J. van Kessel, eerder directeur van Lumière en Luxor.³² Zijn bioscoop zou echter in 1944 weer sluiten. In 1942 openden twee wijkbioscopen: Courzand (Excelsior Bioscoop Onderneming) aan de Courzandseweg 40 en Lommerrijk (geëxploiteerd door de directie van het ernaast gelegen, gelijknamige restaurant/congresgebouw) aan de Straatweg, dat overigens in 1945 weer zou sluiten.³³ Op 23 december 1943 opende Piet van der Meer als laatste exploitant een Rotterdamse bioscoop in oorlogstijd.³⁴ Aan de 1^e Middellandstraat in Rotterdam West kreeg Rex - tot dan toe in gebruik als dancing - een filmdoek, projectiecabine en hellende vloer en werd vanaf dat moment gebruikt als buurtbioscoop.³⁵ Na een jaar sloot het filmtheater, om na de oorlog weer te openen onder leiding van Pieter Vermeer.³⁶

Tijdens de oorlog vielen veel Nederlandse bioscopen van Joodse eigenaren in Duitse handen. Het was een alom bekend doel van de bezetter: het Europese Jodendom vernietigen. Eén van de daaruit voortvloeiende maatregelen was het innemen van Joods bezit. Op 8 januari 1941 maakte het bestuur van de NBB niet alleen bekend dat Joden niet langer welkom waren in bioscopen; de exploitatie ervan was vanaf dat moment ook verboden voor hen.³⁷ Bioscopen werden onteigend. Dit gebeurde op verschillende manieren: ofwel via een verplichte registratie van personen en bedrijven, waarna bedrijven (zoals bioscopen) daadwerkelijk afgepakt werden, Duitse beheerders kregen en vervolgens werden verkocht.³⁸ Het kwam ook voor dat de Berlijnse handelonderneming Cautio Treuhand GmbH, ten behoeve van het Duitse Rijk, aandelen van een bioscoop overnam. Als Cautio eenmaal de invloedrijkste aandeelhouder was, werden de bioscopen beschouwd als eigendom van de staat.³⁹ Het aandeel Joodse ondernemers in het Nederlandse bioscoopbedrijf was in die tijd groot, blijkt uit het proefschrift *Joodse ondernemers in het Nederlandse film- en bioscoopbedrijf tot*

³⁰ Ibid, 13.

³¹ "Feestgebouw Zomerhofstraat hoek Almondestraat," *Rotterdams Nieuwsblad*, 10 juli 1941, en "Palace wordt bioscoop," *Rotterdams Nieuwsblad*, 28 november 1942.

³² "Palace wordt bioscoop," *Rotterdams Nieuwsblad*, 28 november 1942.

³³ Cinemacontext, Bioscoop Courzand Rotterdam, en Cinemacontext Bioscoop Lommerrijk Rotterdam, en "Eindelijk een bioscoop aan den Straatweg," *Rotterdams Nieuwsblad*, 30 maart 1940.

³⁴ Van der Meer was tevens exploitant van Metropole (Schiedam) en Capitol (Binnenweg 326). Bron: 'Geschiedenis Rex' in *Persbericht Rex Theater bv*, datum onbekend (Stadsarchief Rotterdam dossier 1289.60).

³⁵ Ibid.

³⁶ De Nederlandse Bioscoop Bond ging ervan uit dat Rex een tijdelijke bioscoop zou zijn ter vervanging van Centraal, maar na de oorlog bleken de afspraken geen uitsluitel te geven over de duur dat Rex geëxploiteerd zou worden. De bioscoop werd uiteindelijk permanent in gebruik genomen en Vermeer behield het prioriteitsrecht voor zijn verwoeste bioscoop Centraal. Daarmee opende hij later herbouwbioscoop Centraal. Dit eerste definitieve naoorlogse nieuwbouwtheater van Rotterdam aan de Binnenweg, met 850 zitplaatsen, opende op 22 oktober 1953. Bron: Ibid, en Cinemacontext, Bioscoop Centraal (B) Rotterdam, en Notulen vergadering van het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond, 22 november 1948 (NBB-archief dossier 2823.52) en Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 19 februari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

³⁷ Leeftang, 98-99.

³⁸ Ibid, 97.

³⁹ Ibid, 99.

1940 van mediahistoricus Fransje de Jong.⁴⁰ De impact van de onteigeningen van door Joden geëxploiteerde bioscopen op het Nederlandse bioscoopbedrijf was dan ook aanzienlijk. In Rotterdam waren hierdoor drie bioscoopexploitanten - Aron Chermoeck, David Rosenberg en Abraham Tuschinski - ten prooi gevallen aan de antisemitische onteigeningen, ware het niet dat haast al hun bioscopen reeds verwoest waren door het bombardement op 14 mei 1940. Van de Rotterdamse bioscopen in Joods bezit overleefde enkel het buiten het centrum gelegen Prinses Theater het bombardement. Directeur-eigenaar Aron Chermoeck moest er al vanaf 1940 het veld ruimen.⁴¹ De onteigeningen van joodse bedrijven hadden zodoende relatief weinig invloed op het Rotterdamse bioscoopbedrijf, maar de Rotterdamse exploitanten werden wel vermoord in Duitse vernietigingskampen.⁴²

Het Rotterdamse bioscoopbedrijf stond, mede dankzij de vestiging van enkele nieuwe (tijdelijke) wijkbioscopen, tijdens de oorlogsjaren niet volledig stil. De bioscopen die de Maasstad nog had werden ook in die periode 'gewoon' geëxploiteerd. Dit overigens behalve twee periodes in 1943 en 1944; na de Duitse nederlaag in Stalingrad in februari 1943 kregen alle bioscopen van de bezetter de opdracht om drie dagen lang te sluiten als teken van rouw.⁴³ Bovendien werd vanaf 14 september 1944 de stroomtoevoer in Rotterdam beperkt, waardoor de amusementsindustrie tijdelijk werd stilgelegd.⁴⁴

Hoe dan ook, de bioscoop bleef in trek. Tijdens de oorlog bleven de nog bestaande Rotterdamse bioscopen in gebruik, hoewel sommigen ervan een andere rol toebedeeld kregen. In Arena werden bijvoorbeeld cabaret-, variété- en revuevoorstellingen gegeven.⁴⁵ Ondanks enkele protesten (genieten van amusement zou beledigend zijn tegenover de jongens aan het front) had de bevolking behoefte aan afleiding en de Duitse bezetter behoefde een platform voor propagandafilms.⁴⁶ De Nederlandse bioscoopwereld stelde zich tijdens de oorlog alles behalve moedig op, beargumenteert Leeflang (Filmhistorici Barten en Van der Burg volgend). Terwijl vanuit verschillende beroepsgroepen (zoals artsen, leraren en kunstenaars) verzet werd gepleegd, vertoonden bioscopen haast alle films die ze in handen kregen, zonder acht te slaan op de propagandistische inhoud en lieten ze zich de regels van de bezetter zonder veel protest

⁴⁰ Fransje Emma de Jong, *Joodse ondernemers in het Nederlandse film- en bioscoopbedrijf tot 1940*. Doctoraalscriptie, Universiteit Utrecht, 2013.

⁴¹ Aron Chermoeck was tot 1940 directeur van het Prinses Theater. Cinemacontext schrijft hierna (in ieder geval voor 1941 en 1942) de exploitatie toe aan de N.V. Corso, waar Dr. Peter Zimmer hoofdbestuurder van was. Zimmer was in bewindvoerder van onteigend Joods bezit in Nederland. In 1943 stond het Prinses Theater onder leiding van A.C. van Dorssen en de Duitse Wilhelm Nieling. Vanaf 1945 werd de bioscoop weer bestuurd door de familie Chermoeck. Bron: Cinemacontext.

⁴² "Onze dooden sedert 10 mei 1940.," *Officieel Orgaan van den Nederlandschen Bioscoop-Bond* 8, no. 122 (16 november 1945): 6.

⁴³ Leeflang, 14.

⁴⁴ "Beperking aflevering elektriciteit," *De Tijd*, 15 september 1944.

⁴⁵ "Toch tooneel in Rotterdam, Donderdagavondvoorstelling in Arena," *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 20 juli 1940, en "Noodschouwburg op het Land van Hoboken," *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 30 juli 1940, en "Die kleine zaaltjes, dat kost kwaliteit," *Het Vrije Volk*, 26 juni 1981, en verschillende uitagenda's in (Rotterdamse) kranten (1940-1945), bron: Delpher.

⁴⁶ "De Nederlandse film in oorlog door Ruud Bishoff," *Filmfan* nr. 33, mei 1981, en Leeflang, 224.

voorschrijven.⁴⁷ Hier zijn uiteraard de nodige uitzonderingen op te vinden, zoals Herman Bollongino, directielid van het Rotterdamse Luxor, die al in 1939 ontslag nam omdat hij weigerde te voldoen aan de opdracht van het Duitse moederbedrijf Ufa om al zijn Joodse medewerkers te ontslaan.⁴⁸

Het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond, dat tijdens de oorlog afgezet werd door de Duitse bezetter maar min of meer ondergronds wel bijeen bleef komen, had tijdens de oorlog echter niet geheel stilgezeten. Op aandringen van en in samenwerking met de Nederlandse regering had het twee jaar na het begin van de oorlog al een plan opgezet om het Nederlandse film- en bioscoopbedrijf na de bevrijding weer zo snel mogelijk te herstellen. Samen stelden ze richtlijnen vast om gedupeerde exploitanten te registreren, waardoor zij na de oorlog weer bezit kregen van hun onteigende bedrijven en bioscopen. Er werd bovendien nagedacht over wat er met deze bedrijven en bioscopen moest gebeuren als hun eigenaren de oorlog niet zouden overleven, of als zij 'fout' waren geweest in de oorlog.⁴⁹ Als gevolg daarvan werd bijvoorbeeld in Rotterdam het Luxor – al voor de oorlog onderdeel van het Duitse Ufa-concern - overgenomen door het nieuwe gemeentebestuur, dat het niet alleen voor filmvertoningen gebruikte, maar ook voor toneel-, cabaret-, musical-, revue- en variétévoorstellingen.⁵⁰ De bond zorgde er bovendien voor dat bijvoorbeeld de vooroorlogse film distributiekanaal snel hersteld konden worden, en dat een Technische Commissie erop toe kon zien dat NBB-leden weer zo snel mogelijk aan hoge kwaliteitseisen zouden voldoen.⁵¹

De NBB zag er bovendien op toe dat de oorlogsschade die het Nederlandse film- en bioscoopbedrijf had opgelopen weer hersteld werd. Met betrekking tot Rotterdam resulteerde dat in de toewijzing van een twaalfstal herbouwrechten, die:

Gedupeerde maat- of vennootschappen, individuele personen of rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen en/of stichtingen, die in de ledenregisters van de Nederlandse Bioscoop-Bond op 14 Mei 1940 stonden ingeschreven en wier Rotterdamse bioscoopexploitaties door oorlogsgeweld verloren zijn gegaan, voorzover de verloren gegane zaken inmiddels niet blijvend door nieuwe exploitaties zijn vervangen, met uitsluiting van alle anderen, (...) een prioriteitsrecht [geeft, red.] tot het vestigen van nieuwe bioscoopexploitaties in Rotterdam.⁵²

Dit betekende dat niet-gedupeerde Rotterdamse bioscoopexploitanten niet mochten uitbreiden en potentiële exploitanten zich niet in de stad mochten vestigen voordat gedupeerde bioscoopexploitanten hun prioriteitsrechten hadden gebruikt. De rechten golden per verloren

⁴⁷ Leeflang, 14-16.

⁴⁸ "Protest van oud-directeur van Asta en Luxor," *De Tijd: Godsdienstig-Staatkundig Dagblad*, 9 november 1946.

⁴⁹ *Jaarverslag van de Nederlandse Bioscoop Bond 1945*, 5-7, en Leeflang, 225.

⁵⁰ "Luxor 75 jaar," *Rotterdams Dagblad*, 10 december 92.

⁵¹ *Jaarverslag van de Nederlandse Bioscoop Bond 1945*, 10-11.

⁵² 'Richtlijnen Herbouw Rotterdam' (NBB-archief dossier 2843.129).

geane bioscoop, konden verkocht worden aan derden en bij herbouw mocht een bioscoop het originele aantal zitplaatsen niet met meer dan 20% overschrijden.

Door de regeling werd het gedupeerde exploitanten makkelijk gemaakt om zich weer op de Rotterdamse bioscoopmarkt te begeven. Toch duurde het nog enkele jaren voordat zij zich weer in permanente bioscopen hadden gevestigd; sommige exploitanten (zoals Chermoeek's Theaters N.V., Maatschappij Tuschinski N.V., City Theater N.V. en Scala N.V.) kozen er voor eerst een tijdelijke bioscoop uit te baten. Andere rechthebbenden (zoals de erven Rosenberg) keerden helemaal niet meer terug als exploitanten in het Rotterdamse bioscoopbedrijf maar verkochten hun wederopbouwrechten aan andere bedrijven. In het volgende hoofdstuk wordt verder ingegaan op het verloop van de wederopbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf.

Hoofdstuk 2

Het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de wederopbouw

Het was bij de instelling van de 'Richtlijnen Herbouw Rotterdam' niet duidelijk tot wanneer deze rechten geldig zouden zijn. Het is niet met zekerheid te zeggen of dit de directe reden was voor de tijdrovende herbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf, maar het is opmerkelijk dat Rotterdam begin 1953 (acht jaar na de bevrijding!) nog niet één nieuwe, permanente herbouwbioscoop had. Gedupeerde exploitanten maakten weinig haast met het vervangen van hun vooroorlogse bioscopen. De stad telde weliswaar enkele tijdelijke 'noodbioscopen' en sommige exploitanten (zoals Chermoeke's Theaters N.V., Scala N.V. en Pieter Vermeer) hadden wel herbouwplannen. Van de uitvoering hiervan was echter nog geen sprake. Welke oorzaken aan deze vertraging ten grondslag lagen, wordt uiteengezet in dit hoofdstuk. In hoofdstuk 4 wordt deze informatie verder geanalyseerd en wordt uiteengezet door welke dynamiek het Rotterdamse bioscoopbedrijf werd gekenmerkt tijdens de wederopbouw.

2.1 Het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de naoorlogse piek in het bioscoopbezoek

Na de oorlog nam de belangstelling voor film enorm toe. In 1938 telden Nederlandse bioscopen ruim 35 miljoen bezoekers, in 1945 steeg dat aantal naar 52 miljoen en in 1946 bereikte het een recordhoogte van bijna 89 miljoen.⁵³ In de drie grote steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag steeg het bioscoopbezoek in 1946 met 80%, maar buiten de grote steden steeg het aantal bezoekers zelfs met 250% ten opzichte van de aantallen in 1945. Met 'nog maar' 48% van alle Nederlandse bioscoopbezoeken hadden de drie grote steden samen voor het eerst niet meer het grootste aandeel in de Nederlandse bezoekersaantallen.⁵⁴

Ook Rotterdamse bioscopen vierden hoogtijdagen in 1946. De honger naar films (en ander amusement) was zo groot dat er buiten de theaters vaak lange rijen stonden.⁵⁵ Met 7,3 miljoen bezoekers dat jaar hadden ze een ruime voorsprong op bijvoorbeeld Utrecht (met 4,1 miljoen verkochte kaarten). In vergelijking met Den Haag (11,1 miljoen) en Amsterdam (18,3 miljoen) had Rotterdam echter een flinke achterstand.⁵⁶ Rotterdam telde dan ook maar negen bioscopen (met een bevolking van 637.165 inwoners). Dat is 70.796 inwoners per bioscoop. In Amsterdam lag dat aantal op 24.193 en in Den Haag op 25.176.⁵⁷ Als Rotterdam meer bioscopen had geteld, dan hadden deze verhoudingen wellicht anders gelegen. Na 1946 nam het bioscoopbezoek overigens weer af, om

⁵³ *Jaarverslag van de Nederlandse Bioscoop Bond 1945*, 41.

⁵⁴ *Ibid*, 41-43.

⁵⁵ "De film, zegen of vloek?," *Leeuwarder Koerier*, 22 juni 1946, en "De honger naar films was groot," *Rotterdams Nieuwsblad*, 10 maart 1983.

⁵⁶ *Jaarverslag van de Nederlandse Bioscoop Bond 1945*, 41.

⁵⁷ Er is voor deze berekening gebruik gemaakt van de inwonersaantallen van 1 januari 1947, aangezien dat meer zegt over de inwonersaantallen van 1946 dan de gegevens van 1 januari 1946. Bron: 'http://www.dbnl.org/arch/_bev001bevo21_01/pag/_bev001bevo21_01.pdf,' geraadpleegd op 23 maart 2015, (http://www.dbnl.org/arch/_bev001bevo21_01/pag/_bev001bevo21_01.pdf).

in 1949 enigszins te stabiliseren. Tussen 1953 en 1957 nam het aantal bioscoopbezoekers op landelijk niveau weer toe. In Rotterdam is eenzelfde trend terug te vinden, op één dip na in 1955.

2.1.1 Samenwerken om te exploiteren: de noodbioscoop van City Theater N.V., Maatschappij Tuschinski N.V. en Scala N.V.

De Rotterdamse centrumbioscopen Arena (Cinema Royal N.V., tot 1950 soms nog gebruikt als theater), Cineac (Cineac N.V.) en het Luxor Theater (tot 14 november 1945 in handen van het Nederlandse Rijk, daarna nam namens de gemeente Rotterdam de Rotterdamse Kunststichting (RKS) de exploitatie over) konden eigenlijk meteen gebruik maken van deze toegenomen interesse; zij hadden de oorlog tenslotte overleefd.⁵⁸ Luxor werd door de RKS (onder leiding van Willy Hofman en Piet Meerburg) echter al snel gebruikt als schouwburg, hoewel zij tijdens de zomermaanden samenwerkten met gedupeerde bioscoopexploitanten om daarnaast een filmprogramma aan te bieden.⁵⁹ Ook de wijkbioscopen Capitol (vanaf 1946 geëxploiteerd door Capitol Theater N.V., gedurende de oorlogsjaren door Ambio N.V.), Colosseum (REMA N.V.), Harmonie (Van 't Hoft), Prinses Theater (Chermoeck's Theaters N.V.), Rex (vermoedelijk geëxploiteerd door Vermeer) en Victoria (vermoedelijk geëxploiteerd door de familie Dogterom) konden meteen voorzien in de toegenomen behoefte aan amusement.⁶⁰ Dit waarschijnlijk tot grote frustratie van de gedupeerde exploitanten, die geen bioscopen hadden om publiek naartoe te trekken. City Theater N.V., Scala N.V. en Tuschinski Maatschappij N.V. vroegen hierop bouwvergunningen aan voor nieuwe bioscopen. Maar de bouwmaterialen bleven na de oorlog nog geruime tijd schaars en de prioriteit van de gemeente lag bij het herstel van de Rotterdamse haven en andere noodzakelijke voorzieningen zoals woonwijken en banken, waardoor tijdelijk geen vergunningen werden uitgegeven voor andere bouwprojecten. De drie exploitanten zouden volledig achter het net hebben gevestigd als de gemeente niet had besloten hen gedrieën toch een vergunning te verlenen voor de bouw van één tijdelijke noodbioscoop.⁶¹ De eerste paal werd geslagen op 20 maart 1946 en op 18 december van dat jaar opende 'Lutusca' (een acroniem dat stond voor Lumière, Tuschinski, Scala) aan het Kruisplein.⁶² Met 1050 zitplaatsen was Lutusca op dat moment een van de grootste bioscopen van Rotterdam (alleen Capitol (1241) en Luxor (1200) hadden meer zitplaatsen).⁶³ Volgens

⁵⁸ Cinemacontext, en "Die kleine zaaltjes, dat kost kwaliteit," *Het Vrije Volk*, 26 juni 1981.

⁵⁹ "Luxor tijdelijk weer bioscoop," *Rotterdams Dagblad*, 15 mei 1946, en Brief van de afdeling Rotterdam aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond inzake de mogelijke exploitatie van het Luxor Theater door Stichting Onderlinge Studenten Steun, 14 januari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

⁶⁰ Cinemacontext. en "Geen zalen, geen nood: feesten op straat," *Rotterdams Nieuwsblad*, 3 maart 63, en "Ouden van dagen in de Harmonie," *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 17 juli 1941.

⁶¹ Bioscoop Route Rotterdam, geraadpleegd op 16 maart 2015, <http://www.bioscooprouterotterdam.nl/lutusca.html>.

⁶² "Lutusca' vliegt de grond uit," *Het Vrije Volk*, 11 september 1946.

⁶³ Cinemacontext.

Tjitte de Vries was het bovendien een van de populairste bioscopen in Rotterdam.⁶⁴ In de pauze werden op het toneel variété- en shownummers opgevoerd.⁶⁵

Noodbioscoop Lutusca bleef uiteindelijk bijna dertien jaar in gebruik, zij het niet de hele tijd als een gecombineerde exploitatie van drie bedrijven. City Theater N.V. trok zich terug bij de opening van zijn nieuwe Lumi  retheater op de hoek van de Lijnbaan en Kruiskade (27 januari 1955), Scala N.V. bij de opening van het nieuwe Scala aan de West Blaak (12 december 1957).⁶⁶ Vanaf die tijd was Lutusca een exploitatie van het Tuschinski-concern, dat het theater pas sloot op 30 september 1959, na eerst nog verwoede pogingen te hebben ondernomen om Lutusca langer open te houden. Reden voor de sluiting, naast het gegeven dat Lutusca volgens de oorspronkelijke plannen van de gemeente eigenlijk al tien jaar eerder had moeten sluiten, was de Floriade van 1960. Deze zou plaatsvinden op het terrein waar ook Lutusca zich bevond.⁶⁷ Maatschappij Tuschinski N.V. probeerde de sluiting te voorkomen middels het voorstel om Cineramavoorstellingen te organiseren tijdens het evenement.⁶⁸ In Lutusca waren deze speciale voorstellingen, waarvoor een extra groot scherm en maar liefst drie projectoren nodig waren, zonder een ingrijpende verbouwing mogelijk.⁶⁹ Het gemeentebestuur ging echter niet akkoord met dit voorstel. Het wilde vaart zetten achter de sloop van de noodbioscoop, die hen een doorn in het oog was geworden. Volgens Raymakers meldde de gemeenteraad dat de omgeving *“een soort van woestijn”* was, *“op een belangrijk punt van de stad met als oase een soort moskee, die daar midden in staat”*. Daar moest nu eindelijk eens verandering in komen.⁷⁰

2.1.2 Samenwerken om te exploiteren: het Luxor Theater

Toen in 1947 de nieuwe Rotterdamse Schouwburg aan de Aert van Nesstraat werd opgeleverd, bleef aan de Kruiskade het Luxor Theater zowel als bioscoop als theater in gebruik. De exploitatie was (namens de Gemeente Rotterdam) nog altijd in handen van de RKS, die voor zover bekend altijd externe partijen inschakelde voor filmvoorstellingen en zelf alleen de theaterprogrammering verzorgde.⁷¹ De Rotterdamse afdeling van de NBB pleitte eerst nog voor een gezamenlijke exploitatie door de gedupeerde Rotterdamse exploitanten, maar omdat die onderling geen overeenstemming bereikten over de voorwaarden werd van dit plan afgezien.⁷² Gedurende de zomermaanden van

⁶⁴ “Veldslag om de miljoenen, kwart eeuw geleden begon Cinerama in Rotterdam,” door Tjitte de Vries, *Het Vrije Volk*, 12 juli 85.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Raymakers, 64.

⁶⁸ “Offer Lutusca Theater niet op aan een tijdelijke verfraaiing,” *Rotterdams Nieuwsblad*, 8 september 1959.

⁶⁹ Ibid. Herman Ilmer probeerde op dat moment het inmiddels door hem overgenomen Scala om te bouwen tot Cinerama-bioscoop, maar door problemen met zijn investeerders was hem dat nog niet gelukt. Het Amerikaanse Cinerama-concern bood daarop de rechten voor Cineramavoorstellingen aan Maatschappij Tuschinski aan.

⁷⁰ Raymakers, 71.

⁷¹ Brief van Maatschappij Tuschinski N.V. aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond inzake de mogelijke exploitatie van het Luxor Theater door Stichting Onderlinge Studenten Steun, 3 februari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

⁷² Brief van de afdeling Rotterdam aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond inzake de mogelijke exploitatie van het Luxor Theater door Stichting Onderlinge Studenten Steun, 14 januari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

1946 had de RKS de filmprogrammering in Luxor gegund aan Maatschappij Tuschinski N.V.⁷³ In 1947 ging de RKS een overeenkomst aan met City Theater N.V.⁷⁴ In 1948 meldde zich een extra gegadigde, want toen ontving de NBB niet alleen een aanvraag van City Theater N.V. voor de exploitatie van Luxor, maar ook een van de Stichting Onderlinge Studenten Steun (SOSS), later gelieerd aan het in 1949 geopende Rotterdamse Kriterion.⁷⁵ De Rotterdamse NBB-afdeling kwam hier echter tegen in verzet, omdat de plannen om gedupeerde exploitanten voorrang te geven op exploitatiemogelijkheden 'niet doorkruist mochten worden door inmenging van buitenstaanders'.⁷⁶ Hierop kwamen de SOSS en City Theater N.V. overeen dat zij beide de helft van de filmexploitatie op zich zouden nemen, maar ook deze overeenkomst werd op aandringen van de Rotterdamse NBB-afdeling van tafel geveegd omdat niet-gedupeerde exploitanten geen recht hadden op nieuwe (tijdelijke) exploitatiemogelijkheden en hierdoor vergaarde inkomsten.⁷⁷ Zo kreeg uiteindelijk alleen City Theater N.V. gedurende 24 weken (buiten het theaterseizoen) de filmexploitatie-rechten voor Luxor. De overeenkomst gold vanaf 16 mei 1948, tot wederopzegging. Ondanks dat de NBB toejuichte dat de exploitatie werd verzorgd door een gedupeerd lid, sprak het bondsbestuur ook uit dat Luxor wat haar betreft beter het hele jaar door films kon vertonen. Waarom de bond dit boven de toenmalige situatie verkoos, werd in het archiefmateriaal niet vermeld. Tot 1985 zou de programmering in Luxor de mengvorm van film en theater behouden, waarna Luxor niet langer als bioscoop gebruikt werd.⁷⁸

Op 31 mei 1951 zegde de RKS de samenwerking met City Theater N.V. op. De redenen daarvoor zijn niet bekend, wel is duidelijk dat Chermoeke's Theaters N.V. al klaarstond om het stokje over te nemen. City Theater N.V. beriep zich op de Huurwet, waarin de huurder beschermd wordt tegen opzegging van de huur door de verhuurder.⁷⁹ Door het geschil kon de NBB Chermoeke's Theaters N.V. niet inschrijven als exploitant van Luxor en waren er bovendien geen filmvoorstellingen mogelijk vanaf 1 juni 1951. Dankzij een overbruggingsregeling, die volgens Cinemacontext tot 1953 en volgens Raymakers tot 1954 voortduurde, werden de vertoningen hervat op 9 augustus 1951.⁸⁰ Chermoeke's Theaters N.V. raakte uiteindelijk vanaf 15 februari 1952 ook betrokken bij de exploitatie van Luxor. De exploitant verzorgde 20 weken per jaar filmvoorstellingen, wat verdere ruimte overliet voor twaalf weken exploitatie vanuit City Theater N.V. (met daarbij de door de RKS gestelde

⁷³ Brief van Maatschappij Tuschinski N.V. aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond inzake de mogelijke exploitatie van het Luxor Theater door Stichting Onderlinge Studenten Steun, 3 februari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

⁷⁴ Beslissing op aanvraag H.B. no. 4, 21 april 1948 (NBB-archief dossier 2811.4).

⁷⁵ Brief van de Stichting Onderlinge Studenten Steun aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond, 7 januari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

⁷⁶ Brief van de afdeling Rotterdam aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond inzake de mogelijke exploitatie van het Luxor Theater door Stichting Onderlinge Studenten Steun, 14 januari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

⁷⁷ Brief van de afdeling Rotterdam aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond inzake de mogelijke gezamenlijke exploitatie met Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V. van het Luxor Theater door Stichting Onderlinge Studenten Steun, 24 januari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

⁷⁸ "Luxor 75 jaar," *Rotterdams Dagblad*, 10 december 1992.

⁷⁹ Raymakers, 52.

⁸⁰ Ibid, 52-54, en Cinemacontext, Bioscoop Luxor Rotterdam.

voorwaarde dat City Theater N.V. tenminste drie Europese films vertoonde). De overige weken verzorgde de RKS de theaterprogrammering.⁸¹

In 1953 breidde Chermoeek's Theaters N.V. zijn aandeel in de filmprogrammering van Luxor verder uit. Het bedrijf verzorgde vanaf dat moment naast 20 weken filmprogrammering per jaar, zondagmiddagvoorstellingen gedurende het toneelseizoen dat drie maanden duurde.⁸² Tijdens deze matinées werden 'reprises van belangrijke filmwerken' vertoond.⁸³ Maar Chermoeek's Theaters N.V. wilde nog meer en kocht daarom in 1955 het nog ongebruikte prioriteitsrecht van het in 1940 verwoeste Ooster Theater, dat in handen was van Theatermij. Dogterom N.V. Op basis van het prioriteitsrecht van het Ooster Theater eiste Chermoeek's Theater N.V. vervolgens de volledige filmexploitatie-rechten van Luxor en wist zo City Theater N.V. er als mede-exploitant uit te werken aan de Kruiskade.⁸⁴

2.1.3 Een poging tot een tijdelijke exploitatie: Chermoeek's Theaters N.V.

Ook de familie Chermoeek deed een poging een geheel nieuwe, doch tijdelijke, bioscoopexploitatie te starten. Bascha Chermoeek-Lifschutz, de weduwe van de in 1942 door de nazi's vermoorde, joodse bioscoopexploitant Aron Chermoeek, had na de oorlog het familiebedrijf voortgezet. In 1946 verzocht zij de NBB om toestemming tot het exploiteren van een noodbioscoop met 640 zitplaatsen in het eind 1945 aan de Kruiskade gebouwde, tijdelijke theatergebouw Metropole.⁸⁵ Chermoeek-Lifschutz ging hiervoor een samenwerking aan met de heren Hommerson en Vermolen (van de N.V. Nederlandse Amusements Reorganisatie).⁸⁶ Maar naarmate de plannen concreter werden, bleek dat de gemeente een muziekcentrum wilde vestigen op de plek waar Metropole stond, waardoor Chermoeek-Lifschutz, Hommerson en Vermolen slechts vijf jaar lang gebruik zouden mogen maken van het gebouw als bioscooptheater. Om het geschikt te maken voor bioscoopexploitatie was echter een enorme investering (van 350.000 gulden) nodig. Die kosten wogen bij een maximale exploitatietermijn van vijf jaar niet meer op tegen de baten.⁸⁷ De NBB wees de aanvraag voor de

⁸¹ Contract tussen Chermoeek's Theaters N.V., Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V. en de Rotterdamse Kunststichting, 1 februari 1952 (NBB-archief dossier 2827.189).

⁸² City N.V. verzorgde er nog steeds twaalf weken per jaar filmvoorstellingen. Bron: Contract tussen Chermoeek's Theaters N.V., Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V. en de Rotterdamse Kunststichting, 1 februari 1952 (NBB-archief dossier 2827.189).

⁸³ Ibid.

⁸⁴ In 1967 werd dit prioriteitsrecht overigens opgenomen in de NV Maatschap tot het geven van filmvoorstellingen in het Luxor Theater te Rotterdam; met de RKS, Chermoeek's en P.A. Meerburg als vennoten. Bron: Brief van A.H. Pieterse, directeur van de Nederlandse Bioscoop Bond, aan de Maatschap tot het geven van filmvoorstellingen in het Luxor Theater te Rotterdam, 19 oktober 1967 (NBB-archief dossier 2828.249).

⁸⁵ Brief van H.N. de Haan, accountant van mevr. B. Chermoeek-Lifschutz, aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond, 8 november 1948 (NBB-archief dossier 2823.52).

⁸⁶ Notulen van het dagelijks bestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond, 24 mei 1949 (NBB-archief dossier 2823.52).

⁸⁷ Chermoeek-Lifschutz wilde hierdoor af van haar overeenkomst met de verhuurder van Metropole, en die met Hommerson en Vermolen. De advocaat van Hommerson en Vermolen, Dhr. Hes, achtte de grond waarop zij de overeenkomst wilde ontbinden echter niet voldoende, waardoor er een geschil ontstond. Chermoeek Lifschutz vroeg hierop de NBB om haar eerder ingediende verzoek af te wijzen. Dat was opmerkelijk, omdat doorgaans aanvragen - die om dit soort redenen niet langer wenselijk waren - gewoonweg werden ingetrokken. De overeenkomst tussen Chermoeek Lifschutz en Hommerson en Vermolen was enkel geldig voor de exploitatie van Metropole, dus als de NBB

tijdelijke exploitatie in Metropole af.⁸⁸ Chermoeck-Lifschutz zag daarmee ook af van haar wens tot exploitatie van een tijdelijke bioscoop en Chermoeck's Theaters N.V. opende pas ruim een decennium later, op 23 februari 1961, herbouwbioscoop Corso aan de Kruiskade. In de tussenliggende tijd hield het bedrijf zich bezig met de exploitatie van bioscoop Prinses in de Rotterdamse buitenwijk Delfshaven en met Rex in Amsterdam. Deze bioscopen deed Chermoeck-Lifschutz overigens in 1949 over aan haar kinderen. Zelf behield ze vooralsnog wel de herbouwrechten van Corso en Rio, alhoewel later zou blijken dat de herbouwrechten van Rio niet erkend werden door de NBB.⁸⁹ Bascha Chermoeck-Lifschutz overleed in 1950, waarna ook de beide herbouwrechten in handen kwamen van haar kinderen.⁹⁰

2.2 De weg naar een groeiend Rotterdams bioscooplandschap wordt vrijgemaakt

In 1949 stabiliseerden de Nederlandse bioscoopbezoekersaantallen en was het herstel van de oorlogsschade in de Rotterdamse haven bijna voltooid.⁹¹ Men verwachtte dat het bioscoopklimaat weer zou aantrekken, wat het de moeite waard maakte om in filmtheaters te investeren.⁹² De (bijna) voltooiing van de haven gaf Rotterdamse bioscoopexploitanten bovendien weer ruimte om aan te pakken; het herstel van de havenfaciliteiten stond niet langer in de weg bij het aanvragen van bouwvergunningen voor bioscopen. Op het gebied van regelgeving en samenwerking was er ook duidelijk meer activiteit in het Rotterdams bioscooplandschap, maar tot de bouw of opening van nieuwe bioscooptheaters kwam het ook nu nog bijna niet.⁹³ In februari 1949 werd wel 't Venster geopend; een bioscoop voor *'uitsluitend de zeer goede en goede films'*, onder de hoede van een groep kunstenaars genaamd 'Groep R' die Rotterdam een nieuw cultureel hart wilde geven.⁹⁴ Deze groep ging, net als de RKS voor Luxor, een overeenkomst aan met een NBB-lid dat de filmvoorstellingen verzorgde.⁹⁵ Uit archiefmateriaal van verenigingshuis 'Ons Huis', waar 't Venster gevestigd was, blijkt dat de NBB op dat moment geen nieuwe leden toeliet, waardoor er voor een externe exploitatiepartij werd gekozen in de vorm van een NBB-lid.⁹⁶ Zo kon 't Venster – zonder een eigen NBB-lidmaatschap - toch een bioscoop exploiteren. De bioscoop ging in zee met E.J. Weier Jr.,

de aanvraag zou afwijzen, werd deze onmiddellijk beëindigd en zou het geschil opgelost zijn. Met enige weerstand gaf de bond toe en keurde het de aanvraag voor tijdelijke exploitatie in Metropole af. Bron: Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Brief van het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond aan Chermoeck's Theaters N.V., 24 februari 1954 (NBB-archief dossier 2824.70).

⁹⁰ Cinemacontext, Bioscoop Corso (Kruiskade).

⁹¹ *Jaarverslagen van de Nederlandse Bioscoop Bond 1950*, 106, en Paul van de Laar, *Stad van Formaat, Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2000), 465-467.

⁹² "Burg. v. Walsum bij opening: Nieuwe Scala-Theater aanwinst voor R'dam," *Het Vrije Volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad*, 13 december 1957 (Rotterdams Stadsarchief dossier 1289.171).

⁹³ Cinemacontext.

⁹⁴ "In de Gouvernestraat komt een 'Venster' op de filmcultuur," *Het Vrije Volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad*, 11 november 1948.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Raymakers, 50.

directeur-eigenaar van de Excelsior Bioscoop Onderneming, die tijdens de oorlog het gebouw Palace als bioscoop exploiteerde en daarnaast als reisbioscoop opereerde.

In datzelfde jaar besloten de wijkbioscopen Colosseum (Rotterdam Zuid), Victoria (Rotterdam Noord) en de in het centrum aan de Coolsingel gevestigde journaalbioscoop Cineac ook tot een samenwerking over te gaan.⁹⁷ Grote(re) bioscoopconcerns kregen gemakkelijker grote films in handen, omdat de distributeur dan zeker wist dat deze in meerdere bioscopen gedraaid werden en meer opbrachten. Kleinere bioscoopbedrijven grepen zodoende vaak naast de grote publiekstrekkers. De samenwerking tussen de drie genoemde bioscopen stelde hen in staat om ook grotere producties te vertonen en zo het hoofd te bieden aan de grotere spelers op de Rotterdamse bioscopenmarkt.⁹⁸

Vanaf 1950 kreeg het herbouwplan voor de Rotterdamse binnenstad een steeds vastere vorm.⁹⁹ Ondanks dat het plan in de daarop volgende jaren nog menigmaal veranderd werd, zette de gemeente het in dat jaar definitief uiteen.¹⁰⁰ Zodoende werd, naarmate de jaren vijftig vorderden, het bouwklimaat gunstiger; (potentiële) bouwers wisten steeds beter waar ze aan toe waren, de opzet van het stadscentrum werd steeds duidelijker en grote winkelondernemingen zoals Vroom & Dreesmann en C&A verhuisden vanuit hun noodvoorzieningen al naar nieuwe gebouwen in het centrum.¹⁰¹ Het Rijk stelde bovendien haar bijdrage aan de herbouw vast, waarmee de financiële kaders ook concreter vorm kregen.¹⁰² In 1951 kreeg de wederopbouw van Rotterdam echter een tik. Er was in Europa een enorme vraag naar grondstoffen en bouwmaterialen, waardoor prijsstijgingen onvermijdelijk waren.¹⁰³ De minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting, Joris in 't Veld, wilde dat de steeds duurdere importgoederen ten goede kwamen aan economisch cruciale projecten.¹⁰⁴ Om de gestegen bouwkosten te drukken en de realisering van economisch belangrijke bouwprojecten veilig te stellen, gold er voor overige bouwprojecten (zoals bioscopen) een stop in Rotterdam.¹⁰⁵ In 1951 opende er dan ook niet één nieuwe Rotterdamse bioscoop. Of dit rechtstreeks in verband staat met de bouwstop is moeilijk te beoordelen, maar zeker niet uit te sluiten.

In 1952 verbouwde Cineac haar bioscoopzaal, wat ervoor zorgde dat de zaal, door een pilaar weg te halen, 120 stoelen extra telde. Hierdoor had de bioscoop een capaciteit van ruim 900 bezoekers per voorstelling. Cineac NRC kreeg bovendien een nieuwe entree, de stoelen werden opnieuw

⁹⁷ "Colosseum, de geschiedenis van een bioscoop in Rotterdam Zuid," Brochure ter gelegenheid van de tentoonstelling over Colosseum in het wijkmuseum van Rotterdam Zuid, 1985.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Raymakers, 20.

¹⁰⁰ Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 19 februari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

¹⁰¹ Paul van de Laar, *Stad van Formaat, Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2000), 468.

¹⁰² "Rotterdam wacht uitbreiding van een aantal bioscoopzalen," *Rotterdams Nieuwsblad*, 11 mei 1989.

¹⁰³ Van de Laar, 467.

¹⁰⁴ Raymakers, 12.

¹⁰⁵ Ibid.

bekleed en ook het tapijt en de verlichting werden 'gemoderniseerd'.¹⁰⁶ Van 18 april tot 11 juli 1952 verhuisde Cineac NRC hiertoe tijdelijk naar een zaal van de vereniging Ons Huis aan de Gouvernestraat, in hetzelfde complex als bioscoop 't Venster.¹⁰⁷ Iedere werkdag van tien tot zes werd het journaal-programma vertoond en op zondag, maandag en dinsdag vertoonde Cineac er 's avonds een hoofdfilm. De zondagochtend was gereserveerd voor een wekelijkse kindervoorstelling. Dit waren echter geen nieuwe films; "*Cineac haalt aantrekkelijk reprises uit het archief en opent deze serie waarschijnlijk met de Doris-Day-film "Tea for two",*" schreef *Het Vrije Volk*.¹⁰⁸ De exploitatie in Ons Huis was nadrukkelijk geen stap in de richting van een extra bioscoopzaal in het verenigingsgebouw; de NBB had bij de goedkeuring van de tijdelijke exploitatie expliciet aangegeven dat Cineac N.V. voor niet langer dan drie maanden toestemming had om de zaal te exploiteren. Na die periode kon Ons Huis geen rechten ontleen aan de exploitatie, de toestemming was enkel bedoeld om het Cineac-personeel aan het werk te houden en de voorstellingen door te laten gaan.¹⁰⁹

2.2.1 Het omslagpunt: de aanvraag van Van 't Hoft voor bioscoop Metro (1952)

Al gebeurde in 1952 niet zo heel veel wat betreft de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark, achteraf gezien was het wel een belangrijk jaar voor het Rotterdamse bioscoopbedrijf. Allereerst omdat de Rotterdamse NBB-afdeling dat jaar besloot om de bouw van nieuwe bioscopen tegen te houden tot de gemeente de vermakelijkheidsbelasting verder verlaagde. De afdeling besloot per 16 november 1952 de uitbreiding van het Rotterdamse bioscopenpark voor een jaar te bevriezen.¹¹⁰ Rotterdamse exploitanten hadden naar eigen zeggen door de hoge gemeentelijke afdracht geen bestedingsruimte om te investeren, verbouwen of moderniseren. Dit was voor niet door het bombardement gedupeerde exploitanten echter wel nodig om te kunnen concurreren met de later nieuw gebouwde theaters, die geoutilleerd zouden zijn met de laatste technische mogelijkheden. De belastingverlaging moest exploitanten hierin tegemoetkomen.¹¹¹ Een jaar later wierp de bevroering zijn vruchten af: in 1953 verlaagde de gemeente de belasting naar 25%.¹¹²

1952 was bovendien het jaar dat de niet-gedupeerde exploitant van bioscoop Harmonie in Rotterdam Zuid, Van 't Hoft, de NBB toestemming vroeg om een nieuwe bioscoop te bouwen in Rotterdam Zuid. Hij genoot geen prioriteitsrechten, maar voelde zich inmiddels toch ook gedupeerd, omdat hij door de oorlog en de wederopbouw al ruim twaalf jaar niet kon uitbreiden. De door het

¹⁰⁶ "Cineac ruilt pilaar voor 120 stoelen, bij verbouwing naar Ons Huis," *Het Vrije Volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad*, 10 maart 1952.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Brief van het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond aan Cineac Rotterdam N.V., 14 maart 1952 (NBB-archief dossier 2826.135).

¹¹⁰ Afschrift van de Rotterdamse Nederlandse Bioscoop Bond-afdeling aan de Commissie Nieuwe Zaken m.b.t. de aanvraag voor Metro door exploitant Van 't Hoft, 19 januari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Raymakers, 15.

bombardement gedupeerde exploitanten maakten, volgens Van 't Hoft, bovendien weinig haast met de herbouw en een vervaldatum voor de prioriteitsrechten stond nog altijd niet vast. Hij vroeg zich af hoe lang hij nog moest wachten om te kunnen uitbreiden.¹¹³ De Rotterdamse bezoekersaantallen namen in 1952 weer toe en men verwachtte dat die trend zou aanhouden. De noodzaak tot uitbreiding leek dus steeds groter.¹¹⁴ Toestemming voor zijn nieuwe bioscoop kreeg Van 't Hoft echter niet; zijn aanvraag was volgens de NBB in strijd met de Richtlijnen Herbouw Rotterdam. Zijn aanvraag van november 1952 zorgde er echter wel voor dat de NBB ging vergaderen over een uiterste gebruiksdatum van de prioriteitsrechten.¹¹⁵ Op 1 december 1953 besloot de bond dat gedupeerde bioscoopexploitanten tot 31 december 1956 de tijd kregen om een herbouwbioscoop te openen.¹¹⁶ Zij moesten echter ook al voor 1 februari 1954 - binnen twee maanden na het NBB-besluit dus - bouwgrond reserveren bij de gemeente en een aanvraag doen bij de NBB. Voor vier van de acht gedupeerde exploitanten bleek deze deadline overigens onhaalbaar: vermoedelijk ontvingen Chermoeck's Theaters (Corso) en Theatermaatschappij Dogterom N.V. (Ooster Theater) dispensatie.¹¹⁷ Later, in 1961, werd voor Maatschappij Tuschinski N.V. en Capitol Theater N.V. nog een uitzondering gemaakt voor de eigenlijk al verlopen herbouwrechten van Studio '32 en het City Theater.¹¹⁸

Op 23 december 1953 deed Van 't Hoft nogmaals een aanvraag; inmiddels stond de verloopdatum van de prioriteitsrechten vast en zag hij geen bezwaar meer tegen de opening van zijn nieuwe bioscoop Metro. Bovendien wilde Maatschappij Tuschinski N.V. een bioscoop in Rotterdam Zuid openen (aan het Zuidplein, waar volgens stedenbouwkundige plannen een nieuw recreatiecentrum zou komen), welke geduchte concurrentie kon vormen voor Van 't Hoft, aangezien Tuschinski een concern was en hij zelfs slechts één andere bioscoop exploiteerde.¹¹⁹ De afdeling Rotterdam gaf de Commissie Nieuwe Zaken het advies om Van 't Hoft zijn aanvraag opnieuw af te wijzen. In andere steden zag de afdeling dat de toename van bioscopen hand in hand ging met een afname van het 'bioscoopminded publiek' en zij vroeg zich af wat voor effect de snelle uitbreiding van het Rotterdamse bioscopenpark hierop zou hebben. Zou, met de bouw van de resterende herbouwbioscopen, al niet in de behoefte van het publiek voorzien worden?¹²⁰

De Commissie Nieuwe Zaken stond welwillender tegenover de aanvraag van Van 't Hoft en verleende hem toestemming op 14 juni 1954.¹²¹ Volgens de commissie was het in het algemene belang van het gehele Rotterdamse bioscoopbedrijf om bioscoopbezoek te blijven stimuleren. Door

¹¹³ Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 19 februari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

¹¹⁴ Raymakers, 56.

¹¹⁵ Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 19 februari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

¹¹⁶ Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 14 juni 1954.

¹¹⁷ Cinemacontext, Bioscoop Corso Kruiskade Rotterdam, en Cinemacontext, Bioscoop Ooster Theater Rotterdam.

¹¹⁸ Beslissing op aanvraag HB 388, 28 juni 1961 (NBB-archief dossier: 2831.388-389).

¹¹⁹ "Bioscoop bij Zuidplein," *krant onbekend*, 15 februari 1955 (Rotterdams Stadsarchief dossier 1289.79), en Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 14 juni 1954 (NBB-archief dossier 2843.129).

¹²⁰ Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 14 juni 1954 (NBB-archief dossier 2843.129).

¹²¹ *Ibid.*

een wijkbioscoop in Zuid te openen, werd het de bewoners van dit deel van de stad veel gemakkelijker gemaakt om naar de bioscoop te gaan; ze hoefden er tenslotte niet meer helemaal voor naar het centrum (wat met de tram zo'n 20 minuten kostte). Zo werden mensen die vanwege de reistijd niet naar de bioscoop kwamen, nu wellicht toch verleid tot het zien van een film. De commissie was het bovendien niet eens met het argument dat de onzekere toekomst van het Rotterdamse bioscoopbedrijf, door de sterke toename in bioscopen, een reden was om te wachten met het verlenen van toestemming aan niet-gedupeerde exploitanten. De herbouwplannen waren inmiddels binnen en goedgekeurd; er was duidelijkheid over welke herbouwbioscopen binnenkort zouden openen en dus kon de commissie aan de hand daarvan de voor- en nadelen afwegen. Tenslotte was de aanvraag van Van 't Hoft met geen enkele richtlijn of regelgeving in strijd.¹²²

2.3: 1953-1958: het Rotterdamse bioscoopbedrijf neemt een vlucht

Dankzij de aanvraag van Van 't Hoft konden gedupeerde exploitanten hun plannen voor nieuwe bioscooptheaters niet langer uitstellen. Tussen 1953 en 1958 openden er maar liefst zes nieuwe bioscopen.¹²³ Centraal was, zoals eerder vermeld, het eerste definitieve naoorlogse herbouwtheater van Rotterdam. De bioscoop aan de Binnenweg 59 opende op 22 oktober 1953.¹²⁴ Hierna volgde Lumière op 27 januari 1955 aan de Lijnbaan 45 (City Theater N.V.). Thalia (Tuschinski Maatschappij N.V.), het nieuwe - 800 zitplaatsen tellende - vlaggenschip van het Tuschinski-concern aan de Kruiskade, opende op 6 juli 1955.¹²⁵ Metro (Van 't Hoft Bioscoop Exploitatie N.V.) opende op 3 november van datzelfde jaar aan de Wolphaertsbocht 196, anderhalf jaar nadat Van 't Hoft de NBB een tweede keer toestemming vroeg om een nieuwe bioscoop te bouwen.¹²⁶

Cineac N.V. opende in 1957 een nieuwe bioscoop op Coolsingel 103. De erfgenaam van Asta-directeur David Rosenberg, mevrouw Rosenberg-Blom, had het herbouwrecht voor de bioscoop al in 1949 overgedaan aan Cineac Rotterdam N.V. Op 12 april van dat jaar keurde de NBB de overdracht goed, maar Cineac N.V. wachtte dus nog geruime tijd met het "verzilveren" van dit herbouwrecht. Pas acht jaar later vestigde het een Cineac-theater in een dependance van de nieuwe Bijenkorf.¹²⁷ Het kreeg de naam 'Cineac NRC'.¹²⁸ Het 'oude' Cineac NRC aan de Coolsingel 60 kreeg vanaf dat moment de naam Cineac Algemeen Dagblad (AD) en vertoonde speelfilms in de avonduren.¹²⁹ Hier

¹²² Ibid.

¹²³ Cinemacontext.

¹²⁴ Cinemacontext.

¹²⁵ "Volgende Theater van Tuschinski in Zuid," *Het Vrije Volk*, 7 juli 1955.

¹²⁶ Cinemacontext, Bioscoop Metro Rotterdam.

¹²⁷ Raymakers, 63.

¹²⁸ Cinemacontext, Bioscoop Cineac Bijenkorf Rotterdam.

¹²⁹ Raymakers, 64.

heeft de naamsverandering waarschijnlijk ook mee te maken; het NRC wilde zijn naam waarschijnlijk niet aan speelfilms verbinden.¹³⁰

De laatste bioscoop die in deze periode opende was Scala (Scala N.V.). Het nieuwe bioscooptheater van R. Uges Jr. opende op 12 december 1957 aan de Westblaak 18. Over het aantal stoelen werden verschillende meldingen gedaan, het correcte aantal ligt vermoedelijk rond de 1450 stuks. Na zeven maanden, in juli 1958, sloot Scala echter weer. De opleving van bezoekersaantallen bleek dit jaar ten einde te zijn en Uges kreeg niet genoeg bezoekers over de vloer om het filmtheater vol te krijgen en rond te komen.¹³¹ Raymakers stelt dat dit te maken had met de programmering; Uges runde een relatief klein exploitatiebedrijf en kreeg daardoor niet de topfilms in handen die hij nodig had om de grote zaal te vullen.¹³² De sluiting had vermoedelijk ook te maken met de ongunstige ligging van de bioscoop; er werd nog volop gewerkt aan de straat en de wegen er omheen, met onder andere als gevolg dat Scala in eerste instantie zelfs aan een doodlopende weg lag.¹³³ Dat maakte het theater er niet aantrekkelijker op. Uges verkocht de nog haast nieuwe bioscoop aan de Westlandse Hypotheekbank en trok zich terug uit Rotterdam.¹³⁴ Met exploitaties in Den Haag en Leiden zette hij zijn bedrijf voort.¹³⁵

Theater Maatschappij Dogterom N.V., houdster van het herbouwwrecht voor het Ooster-Theater leek in eerste instantie ook een herbouwbioscoop op te willen zetten. Op 16 februari 1954 vroeg de exploitatiemaatschappij dispensatierecht voor de uitvoeringstermijn van herbouwaanvragen aan bij de NBB. Maar vervolgens kwam het er toch niet van en op 9 augustus 1955 verkocht het bedrijf de prioriteitsrechten van het Ooster Theater aan Chermoeck's Theaters N.V.¹³⁶ Deze exploitant gebruikte het recht vervolgens voor de exploitatie van het Luxor Theater onder de naam 'Maatschap tot Exploitatie van het Luxor Theater'.¹³⁷ Op 28 januari 1956 werd Theater Maatschappij Dogterom N.V. hierop uitgeschreven bij de NBB; de exploitant bezat geen bioscopen of prioriteitsrechten meer.¹³⁸ Zijn familie bleef echter nog tot in de jaren zeventig actief in het Rotterdamse bioscoopbedrijf middels bioscoop Victoria, werkzaam binnen een andere firma (vermoedelijk eveneens een Dogterom-familiebedrijf). Waarom Dogterom besloot de prioriteitsrechten voor het Ooster Theater te verkopen is niet duidelijk. De bezoekersaantallen zouden vanaf dat moment nog zo'n twee jaar blijven stijgen, maar met de komst van een aantal nieuwe bioscopen werd de concurrentie ook

¹³⁰ Ibid, en Handelingen van de Gemeenteraad van Rotterdam, 1951 (Rotterdams Stadsarchief dossier 197).

¹³¹ "Veldslag om de miljoenen, kwart eeuw geleden begon Cinerama in Rotterdam," door Tjitte de Vries, *Het Vrije Volk*, 12 juli 85.

¹³² Raymakers, 66.

¹³³ "Burg. v. Walsum bij opening: Nieuwe Scala-Theater aanwinst voor R'dam," *Het Vrije Volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad*, 13 december 1957 (Rotterdams Stadsarchief dossier 1289.171).

¹³⁴ "Veldslag om de miljoenen, kwart eeuw geleden begon Cinerama in Rotterdam," door Tjitte de Vries, *Het Vrije Volk*, 12 juli 85.

¹³⁵ Cinemacontext, Scala N.V.

¹³⁶ Brief van Theatermaatschappij Dogterom N.V. aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond, 16 februari 1954, en Overeenkomst tussen Theatermaatschappij Dogterom N.V. en Chermoeck's Theaters N.V., 9 augustus 1955 (NBB-archief dossier 2828.249).

¹³⁷ Beslissing op aanvraag H.B. no. 249, 1 februari 1956 (NBB-archief dossier 2828.249).

¹³⁸ Brief van het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond aan Theater Maatschappij Dogterom N.V., 29 januari 1956 (NBB-archief dossier 2828.249).

steeds groter.¹³⁹ Grotere concerns zoals Maatschappij Tuschinski – met plannen voor een bioscoop aan het Zuidplein - leken zelfs de sprong naar de wijktheaters te willen maken.¹⁴⁰ Wellicht gaf dit de exploitant te weinig vertrouwen in zijn toekomst binnen het Rotterdamse bioscoopbedrijf.

De Tuschinski-bioscoop in Zuid kwam er overigens niet. Op 20 januari 1954 reserveerde de exploitant de bouwgrond, maar omdat het bestemmingsplan van het betrokken stadsdeel nog niet definitief was, was de reservering dat ook nog niet. Desalniettemin verleende de NBB op 7 april 1954 wel voorlopige toestemming voor de bioscoop. Zes jaar later was het bestemmingsplan nog altijd niet rond en wilde Maatschappij Tuschinski N.V. de aanvraag intrekken. De komst van Metro, de bioscoop van Van 't Hoft in dezelfde wijk, speelde ook een rol in deze beslissing. De NBB ging daar echter niet zomaar mee akkoord en dus bleef de aanvraag voortslepen. De laatste berichten in het NBB-archief omtrent de Tuschinski-bioscoop in Zuid zijn van 10 oktober 1961; het bestemmingsplan had nog altijd geen definitieve vorm en daar zou voorlopig (zeker nog een jaar) ook geen verandering in komen. Of dit het doorslaggevend bericht was voor de NBB om Maatschappij Tuschinski N.V.'s aanvraag in te laten trekken is onduidelijk. De bioscoop is echter nooit gebouwd, dus het is aannemelijk dat de NBB uiteindelijk toe gaf.

2.3.1: Eind jaren vijftig: resterende herbouwwrechten

Aan het eind van de jaren vijftig waren er nog twee exploitanten in het bezit van niet gebruikte herbouwwrechten. Allereerst Chermoeck's Theaters N.V. dat het herbouwwrecht bezat voor het vooroorlogse Corso aan de Coolsingel. Op 23 februari 1961 werd ook dit recht "verzilverd" met de opening van het nieuwe Corso aan de Kruiskade 22 met ruim 800 zitplaatsen.¹⁴¹ Het was de laatste wederopbouwbioscoop van Rotterdam.¹⁴² Op 26 januari 1954 had Chermoeck's Theaters N.V. de NBB al laten weten naast de herbouwwrechten voor het oude Corso ook die voor 'Rio' in te willen wisselen. Volgens weduwe Chermoeck had haar man net voor de oorlog toestemming gevraagd om Rio te exploiteren – gelegen direct naast het oude Corso¹⁴³ - en was hem de toestemming verleend. Tijdens de oorlog gingen echter alle gegevens van deze overeenkomst verloren. Toen Chermoeck's-Lifschutz in 1948 de aanvraag deed voor de tijdelijke exploitatie van het oude Metropole kwamen alle prioriteitsrechten van haar bedrijf ter sprake, en werd een onderzoek gestart. Verschillende partijen werden gehoord, zoals de NBB-afdeling van Rotterdam, de voormalig advocaat van Aron Chermoeck, de beoogde architect voor het ontwerp van Rio en natuurlijk Bascha Chermoeck-Lifschutz zelf.¹⁴⁴ Het bleef de bond echter onduidelijk of Rio een apart theater had moeten worden, of indertijd bedoeld

¹³⁹ *Jaarverslagen van de Nederlandse Bioscoop Bond, 1956-1957.*

¹⁴⁰ "Volgende Theater van Tuschinski in Zuid," *Het Vrije Volk*, 7 juli 1955.

¹⁴¹ Cinemacontext, Bioscoop Corso Kruiskade Rotterdam.

¹⁴² Cinemacontext, en "Rotterdam wacht uitbreiding van een aantal bioscoopzalen," *Rotterdams Nieuwsblad*, 11 mei 1989.

¹⁴³ Prinses Theater | Stadsarchief Rotterdam, geraadpleegd op 10 mei 2015 (<http://www.stadsarchief.rotterdam.nl/prinses-theater>).

¹⁴⁴ Nederlandse Bioscoop Bond-archief 2823.52 (Overname Bestaande Zaken).

was om het vooroorlogse Corso te vervangen. Toen de plannen voor Metropole niet doorgingen, stopte ook het onderzoek naar de herbouwrechten voor Rio. Pas in 1954 zouden deze weer ter sprake komen, ditmaal met de conclusie dat ze volgens de NBB niet van kracht waren.¹⁴⁵

In 1954 deed Chermoeek's Theaters N.V. namelijk opnieuw een aanvraag, deze keer voor de wederopbouw van het verwoeste Corso. De prioriteitsrechten van dit 365 stoelen tellende bioscooptheater werden op 19 maart 1954 ingewisseld voor een nieuwe bioscoop.¹⁴⁶ De bouw liep vertraging op. De reden daarvoor werd niet expliciet genoemd maar had vermoedelijk te maken met de bouwstop van 1955. In dat jaar verlaagde de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting, Herman Witte, de limiet voor het bouwbudget van niet-industriële gebouwen van 100.000 gulden naar 10.000 gulden. Voor bouwbudgetten die dat bedrag overschreden was goedkeuring van de minister nodig.¹⁴⁷ De bouw duurde een aantal jaar en nog voor het theater voltooid was, liet Chermoeek's Theaters N.V. op 1 november 1960 weten dat de bioscoop niet alleen door haar exploitatiebedrijf geleid zal worden. De bioscoop zou voortaan onder de firma Corso vallen, een NV waarvan Chermoeek's Theaters N.V. en het in Amersfoort gevestigde Jogchems Theaters N.V. de vennoten waren.¹⁴⁸

Drie maanden later opende Corso.¹⁴⁹ Opmerkelijk aan de nieuwe bioscoop was het aantal zitplaatsen dat hij telde. Het vooroorlogse Corso telde 365 stoelen, een aantal dat - zo staat in de NBB-richtlijnen voor de herbouwtheaters - bij de herbouw met niet meer dan 20% overschreden mocht worden.¹⁵⁰ Het nieuwe Corso, dat 808 stoelen telde, ging hier ver overheen.¹⁵¹ In de NBB-archieven wordt hier geen expliciete reden voor gegeven. Gezien de inhoud van de NBB-dossiers over het oude Metropole en Corso, bestaan er vermoedelijk twee mogelijke verklaringen. 1) Ondanks bezwaren van de NBB kreeg Chermoeek's Theaters N.V. toestemming om het aantal stoelen te vermeerderen in verband met de 'verdwenen bewijzen' rondom bioscoop Rio, 2) omdat de prioriteitsrechten een uiterste gebruiksdatum hadden, hadden exploitanten geen restricties meer in de bouw of verbouwing van hun bioscoop (mits zij toestemming hadden van de NBB). Op die manier kon Chermoeek's Theaters N.V. wellicht een uitbreiding van het aantal zitplaatsen bewerkstelligen, zoals exploitanten van buiten Rotterdam zich inmiddels ook weer in de stad mochten te vestigen. De samenwerking met Jogchems Theaters N.V. heeft waarschijnlijk niets te maken met het grote aantal

¹⁴⁵ Brief van het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond aan Chermoeek's Theaters N.V., 24 februari 1954 (NBB-archief dossier 2827.201).

¹⁴⁶ Brief van J.G.J. Bosman, directeur van de Nederlandse Bioscoop Bond, aan Chermoeek's Theaters N.V., 19 maart 1954 (NBB-archief dossier 2827.201).

¹⁴⁷ Raymakers, 12.

¹⁴⁸ Brief van Chermoeek's Theaters N.V. aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond, 1 november 1960 (NBB-archief dossier 2831.373).

¹⁴⁹ Cinemacontext, Bioscoop Corso Kruiskade Rotterdam.

¹⁵⁰ 'Richtlijnen Herbouw Rotterdam' (NBB-archief dossier 2843.129).

¹⁵¹ Cinemacontext, Bioscoop Corso Kruiskade Rotterdam.

zitplaatsen; de samenwerking werd pas drie maanden voor opening bezegeld. Op dat moment stond het aantal zitplaatsen waarschijnlijk al lang vast.

Ook het Tuschinski-concern bezat eind jaren vijftig nog prioriteitsrechten. Het concern had na de oorlog rechten voor Thalia, het Grand Theater, Studio '32 en Olympia verworven.¹⁵² Het Amsterdamse Capitol Theater N.V., inmiddels een dochteronderneming van het concern, had bovendien de herbouwwrechten voor het City Theater in handen.¹⁵³ Maatschappij Tuschinski N.V. had zodoende vijf prioriteitsrechten in handen. Tot aan het eind van de jaren vijftig had het concern enkel Thalia geopend, met de herbouwwrechten van het vooroorlogse Thalia.¹⁵⁴ Ook had het een aandeel in noodbioscoop Lutusca, waar het tussen december 1957 en september 1959 zelfs de enige exploitant was. Daarnaast had het bedrijf dus - via Capitol Theater N.V. - belang in de Rotterdamse bioscopen Capitol (vanaf 1946) en Arena (vanaf 1948), die buiten het in 1940 verwoeste deel van de stad stonden.¹⁵⁵ In communicatie naar de consument werden deze bioscopen voorgedaan als

Afbeelding 1: advertentie in *Het Vrije Volk*, 11 maart 1952.

daadwerkelijk onderdeel van de Maatschappij Tuschinski N.V., zoals een advertentie in *Het Vrije Volk* van 11 maart 1952 (afbeelding 1) laat zien. Maar pas in 1961 werden Arena en Capitol officieel onderdeel van het concern. Op 6 juni 1961 deed Maatschappij Tuschinski N.V. een aanvraag bij de NBB; de directie wilde het balkon van Capitol weghalen, en de zaal in twee zalen opsplitsen. Op de plaats van het balkon zou - met inzet van de herbouwwrechten van Studio '32 - een 350 stoelen tellend "inbouw"-theater komen,

genaamd 'Studio '61'. De andere zaal zou 550 stoelen overhouden en verder gaan onder de naam Grand.¹⁵⁶ Studio '61 zou geëxploiteerd worden door Maatschappij Tuschinski N.V. en omdat de exploitant beide bioscopen, die zich tenslotte in hetzelfde gebouw bevonden, graag onder één bedrijf wilde scharen, vroeg het de NBB bovendien om ook Capitol op naam van Maatschappij Tuschinski N.V. te zetten.¹⁵⁷ De herbouwwrechten waren eigenlijk niet meer geldig.¹⁵⁸ Desalniettemin

¹⁵² Notulen vergadering Commissie Nieuwe Zaken, 19 februari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

¹⁵³ De herbouwwrechten voor het City Theater, oorspronkelijk eigendom van N.V. Cinema Royal, waren op 10 juli 1956 overgegaan naar het Amsterdamse Capitol Theater N.V. Capitol Theater N.V. was op 19 juli 1932 opgericht door de exploitatiemaatschappij Cinema Royal N.V. en filmdistributeur Remaco's Filmbedrijf N.V. Op dat moment had de N.V. enkel de Rotterdamse bioscoop Capitol in handen. Op 31 januari 1947 nam Capitol Theater N.V. de bioscopen Alhambra, Corso en Cinema Royal te Amsterdam en Arena te Rotterdam over van moederonderneming Cinema Royal N.V. Eind jaren veertig, vermoedelijk in 1948, voegde de N.V. Ambio (een afkorting voor 'Amsterdamse Bioscooponderneming') zich aan het concern toe. Wanneer Maatschappij Tuschinski N.V. precies firmant werd is onduidelijk, maar in oktober 1940 verhuisde het hoofdkantoor van Capitol Theater N.V. naar Hobbemastraat 20, waar ook het hoofdkantoor van Maatschappij Tuschinski N.V. gevestigd was. Vermoedelijk voegde de maatschappij zich dus rond die tijd bij het bedrijf.

¹⁵⁴ Cinemacontext, Bioscoop Thalia Kruiskade Rotterdam.

¹⁵⁵ Beslissing op aanvraag HB 388, 28 juni 1961 (NBB-archief dossier 2831.388-389).

¹⁵⁶ Deze naam verwees naar het vooroorlogse Grand Théâtre aan de Pompenburgsingel, indertijd de grootste Tuschinski-bioscoop in Rotterdam. In hetzelfde gebouw was tijdens de jaren '20 de dancing 'La Gaîté' gevestigd. Toen daar niet voldoende publiek meer op afkwam, besloot Tuschinski de dancing om te bouwen tot een klein filmtheater: Studio '32.

¹⁵⁷ Brief van Maatschappij Tuschinski N.V. en Capitol Theater N.V. aan de Nederlandse Bioscoop Bond, 6 juni 1961 (NBB-archief dossier 2831.388-389).

mocht Maatschappij Tuschinski N.V. toch zijn herbouwwrecht inwisselen van de NBB, omdat “het aan twijfel onderhevig zou kunnen zijn in hoever aanvraagster aan de bewuste beslissing tot uitschrijving formeel mededeling is gedaan”¹⁵⁹. ‘Formeel’ is een sleutelwoord in dit argument; verschillende topmannen van de Maatschappij Tuschinski N.V. maakten deel uit van (de Rotterdamse afdeling van) de NBB en waren ongetwijfeld goed op de hoogte van de verloopdatum van de rechten. De NBB liet het herbouwwrecht voor City, behorend aan Capitol Theater N.V., eveneens gelden omdat de plannen voor een bioscoop aan het Zuidplein nog bestonden maar nog niet uitgevoerd konden worden. De herbouwwrechten voor het oude Grand Théâtre en Olympia vervielen echter.¹⁶⁰ In oktober 1961 startte Maatschappij Tuschinski N.V. met de verbouwing van Capitol aan de Nieuwe Binnenweg 326.¹⁶¹ Deze eerste inbouwbioscoop van Nederland opende als Grand Theater/Studio ’62 op 13 december 1962.¹⁶² De verbouwing had meer tijd gekost dan gepland, en dus werd de naam van het filmtheater veranderd van Studio ’61 naar Studio ’62.¹⁶³

2.4: Deelconclusie

Na de bevrijding had Rotterdam een tekort aan bioscopen. De vraag naar amusement was groot, maar de inwoners van de stad hadden slechts negen filmtheaters tot hun beschikking. Het Rotterdamse bioscopenpark bood de ruimte voor snelle uitbreiding, maar dat gebeurde niet. De gedupeerde exploitanten (Rosenberg, Vermeer, Chermoeck, Dogterom, Uges, Tuschinski en City Theater N.V.) ontvingen voor elke verwoeste bioscoop een zogenaamd herbouw- of prioriteitsrecht van de NBB, dat hen in staat stelde om hun vooroorlogse filmtheaters te herbouwen. Hiermee werden de exploitanten die hun bioscopen niet waren kwijtgeraakt door het bombardement op een bepaalde manier ook gedupeerd; de herbouwwrichtlijnen van de NBB schreven voor dat andere exploitanten niet mochten uitbreiden of zich in Rotterdam mochten vestigen voordat alle herbouwbioscopen in constructie waren. In eerste instantie had de NBB geen verloopdatum voor de rechten ingesteld, maar nadat deze op 1 december 1953 werd vastgesteld breidde het Rotterdamse bioscopenpark zich snel uit. Het duurde uiteindelijk nog tot december 1962 voordat alle herbouwbioscopen geopend waren. Rotterdam telde op dat moment twintig bioscopen. Dit betekende overigens niet dat alle prioriteitsrechten gebruikt waren; Maatschappij Tuschinski N.V. had nog twee rechten over (voor het Grand Theater en Olympia), maar deze waren inmiddels verlopen.

¹⁵⁸ Beslissing op aanvraag HB 388, 28 juni 1961 (NBB-archief dossier 2831.388-389).

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ “Capitol wordt verbouwd tot twee theaters,” *krant onbekend*, 12 april 1961 (Stadsarchief Rotterdam dossier 1289.62)

¹⁶² “Rotterdamse dubbel-bioscoop op 13 december in gebruik,” *krant onbekend*, 23 november 1962 (Stadsarchief Rotterdam dossier 1289.100)

¹⁶³ “Capitol wordt verbouwd tot twee theaters,” *krant onbekend*, 12 april 1961 (Stadsarchief Rotterdam dossier 1289.62)

Het lijkt erop dat het 'behoedzame stratego' waar Dibbets het over heeft, tijdens de naoorlogse jaren fanatiek werd gespeeld in de Maasstad. Het Rotterdamse bioscoopbedrijf was zeer afgeschermd. En niet alleen vóór, maar vermoedelijk ook dóór de exploitanten die door het bombardement gedupeerd werden. Deze theorie vloeit voort uit een tweetal opvallendheden die in hoofdstuk 4 verder uitgediept worden. Allereerst had de Rotterdamse NBB-afdeling, zoals uit de vorige paragrafen blijkt, een invloedrijke positie ten aanzien van het landelijke NBB-bestuur. De regionale afdeling bestond tussen 1947 (gegevens over eerdere afdelingsbesturen zijn helaas niet voor handen) en 1953 voornamelijk uit betrokkenen van gedupeerde exploitaties.¹⁶⁴ Dit gaf het afdelingsbestuur een duidelijke dubbelfunctie; de leden ervan hadden tenslotte groot belang bij gunstige regelgeving voor gedupeerde exploitanten, maar moesten eveneens het welzijn van het gehele Rotterdamse bioscoopbedrijf bewaken. Het is dus de vraag in hoeverre de bestuursleden hun eigen belang boven hun bestuurstaak stelden, te meer omdat de 'Richtlijnen Herbouw Rotterdam' het hen in wezen gemakkelijk maakte om voornamelijk voor hun eigen zaak te strijden.

Wat verder opvalt, is het grote aandeel dat Maatschappij Tuschinski N.V. had in het Rotterdamse bioscoopbedrijf. De exploitant was een dominante partij omdat het niet alleen drie grote Rotterdamse bioscopen uitbaatte (nog voordat het Grand Theater en Studio '62 openden), maar bovendien de meeste herbouwrechten in handen had (maar liefst vier stuks). Zodoende had de N.V. Tuschinski ook invloed op de toekomst van het Rotterdamse bioscopenpark. Door de herbouwrechten op strategisch gekozen momenten in te zetten, of dat juist zo lang mogelijk niet te doen, kon de exploitant de uitbreiding van het Rotterdamse bioscoopbedrijf manipuleren. De concurrentie van 'buitenstaanders' kon op die manier zo lang mogelijk uitgesteld worden. Dit stelde Maatschappij Tuschinski N.V. nog meer dan andere exploitanten in staat om in de tussentijd de eigen positie in de Maasstad te versterken omdat het bedrijf meer herbouwrechten bezat dan alle andere rechthebbenden.

Wat dit hoofdstuk voornamelijk aantoont, is dat er in Rotterdam scheve concurrentieverhoudingen bestonden onder bioscoopexploitanten. Het grootste gedeelte van de macht lag bij de exploitanten die dankzij hun zitting in de plaatselijke NBB-afdeling of de grootte van hun bioscopenpark een veel grotere invloed hadden dan anderen. Daar kwam bij dat de nieuwe bioscopen (geëxploiteerd door juist deze spelers!) waren uitgerust met moderne vertoningstechnieken, waar de installaties van kleinere wijktheaters niet tegen op konden.¹⁶⁵ Dit maakte concurrentieverhoudingen nog schever, en het dwong de kleinere spelers nieuwe

¹⁶⁴ Tussen 1947 en 1953 bestond de Rotterdamse NBB-afdeling uit de volgende leden: C. Van Willigen (Lichtspel West N.V./Holland Film N.V., eerder Ambio N.V. en Colosseum N.V.), P. Vermeer (Rotterdamse bioscopen Centraal en Rex), C.J. Blad (Cineac N.V.), J. Dogterom (Rotterdamse bioscopen Ooster Theater, Transvalia en Victoria) en R. Uges (vader van de exploitant R. Uges Jr., exploitant van de Rotterdamse bioscopen Scala en Lutusca). Op Van Willigen na waren alle afdelingsleden dus betrokken bij gedupeerde exploitaties. Zie ook bijlage 2. Bron: Cinemacontext, en *Jaarverslagen van de Nederlandse Bioscoop Bond, 1947-1953*.

¹⁶⁵ "Rotterdam wacht uitbreiding van een aantal bioscoopzalen," *Rotterdams Nieuwsblad*, 11 mei 1989.

exploitatievormen uit te proberen, om zo de grotere exploitanten het hoofd te bieden. Dit gegeven staat centraal in het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 3

De ongelijke strijd om afnemende bezoekersaantallen: creatieve oplossingen

Gedupeerde exploitanten hadden in zekere zin een voordeel ten opzichte van de kleine exploitanten in het Rotterdamse bioscoopbedrijf; de bouw van nieuwe bioscooptheaters stelde hen in staat deze aan te passen aan technische mogelijkheden van op dat moment. Bioscopen die de oorlog overleefden hadden vaak een veel oudere uitrusting, wat – naast de in hoofdstuk 2 besproken redenen - de concurrentiestrijd soms oneerlijk maakte. Sommige bioscopen kozen er daarom voor een niche-markt of eigen publiek aan te spreken, waarvan Colosseum een goed voorbeeld is. Het wijktheater vertoonde voornamelijk vecht- en seksfilms.¹⁶⁶ Deze specifiek toegespitste programmering kon een nichemarkt aanspreken, in het geval van Colosseum voornamelijk de 16- tot en met 30-jarigen. Ook andere (Rotterdamse) bioscopen gebruikten deze strategie. In dit hoofdstuk staan zij centraal.

In 1958 bleek de opleving van de bezoekersaantallen, die in 1952 was begonnen, weer ten einde.¹⁶⁷ Bioscoop Courzand ruimde het veld en zelfs het nieuwe, grote en luxe Scala moest sluiten. Het was duidelijk dat bioscopen creatiever moesten worden om publiek te blijven trekken. In de pers werd jaren later in retrospect gesproken over nieuwe concurrentie waarmee de bioscopen te kampen hadden gekregen in de vorm van de 'Nieuwe Welvaart': brommer, televisie en de opkomende jeugdcultuur.¹⁶⁸

Voor de wijktheaters kregen het zwaar. De concurrentie met (vaak grotere) centrumbioscopen en concerns was niet gelijkwaardig. Deze nieuwe bioscopen waren modern vormgegeven en uitgerust met de nieuwste vertoningstechnieken.¹⁶⁹ Ze trokken daardoor gemakkelijker publiek dan de wijktheaters. Om bij te blijven hadden wijktheaters grote investeringen nodig, die zij vaak niet konden betalen.¹⁷⁰ De verlaging van de gemeentelijke vermakelijkheidsbelasting in 1957 moest dat gat enigszins dichten; dankzij de lagere heffing ('nog maar' 25% van de recettes) kregen exploitanten extra bestedingsruimte waarmee ze in hun theaters konden investeren.¹⁷¹ Dit bleek echter niet genoeg. Veel wijktheaters (maar ook bioscopen in het centrum) namen daarop hun toevlucht tot personeelsbezuinigingen en prijsverhogingen.¹⁷² In de loop van de jaren zestig vertoonden wijkbioscopen bovendien steeds meer verschillende films per week. Colosseum ging bijvoorbeeld over op een zogenaamde 'donderdag-cyclus'; van vrijdag tot en met woensdag draaide er een hoofdfilm, met een andere hoofdfilm op zaterdag, zondag en

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ *Jaarverslagen van de Nederlandse Bioscoop Bond, 1952-1958.*

¹⁶⁸ "Rotterdam wacht uitbreiding van een aantal bioscoopzalen," *Rotterdams Nieuwsblad*, 11 mei 1989.

¹⁶⁹ Verreweg te meeste van deze bioscopen werden gebouwd tussen 1953 en 1958, nadat de herbouw- en prioriteitsrechten een uiterste gebruiksdatum hadden gekregen. De nieuwbouw van deze bioscopen stelde hun exploitanten in staat een filmtheater te openen dat voldeed aan de laatste maatstaven op het gebied van filmvertoningen.

¹⁷⁰ "Rotterdam wacht uitbreiding van een aantal bioscoopzalen," *Rotterdams Nieuwsblad*, 11 mei 1989.

¹⁷¹ Raymakers, 15.

¹⁷² "Rotterdam wacht uitbreiding van een aantal bioscoopzalen," *Rotterdams Nieuwsblad*, 11 mei 1989.

donderdag.¹⁷³ De programmering bestond bovendien steeds vaker uit vecht- en seksfilms, die de 16- tot 30-jarigen meer aanspraken. Zij vormden de grootste doelgroep voor bioscopen op dat moment.¹⁷⁴ Soms werd de bioscoop ook gebruikt voor andere doeleinden, om zo meer geld in het laatje te krijgen. In Colosseum gaf het Rotterdams Philharmonisch Orkest bijvoorbeeld elke zondagochtend een concert.¹⁷⁵

Ook uitbreidende ondernemers gingen voorzichtiger te werk; in 1960 kreeg B.M.P. Kornet in samenwerking met A.J. van der Sande bijvoorbeeld toestemming van de NBB om een nieuwe A-bioscoop (met filmvoorstellingen op alle dagen van de week¹⁷⁶) te exploiteren in een verenigingszaal aan De Lugt in de wijk Overschie. Dit stadsgedeelte had 30.000 inwoners en nog geen bioscoop. Inwoners moesten naar het centrum reizen om naar de film te gaan. Overschie leek daarmee een rendabele plek voor een bioscoop. Kornet en Van der Sande besloten echter om van Musica, dat opende op 1 februari 1961, een B-bioscoop te maken. Dit betekende dat er geen zeven dagen per week, maar slechts vier dagen per week filmvoorstellingen werden georganiseerd.¹⁷⁷

Het einde van de jaren vijftig luidde echter ook een periode van grotere creativiteit in. Andere exploitanten zochten hun heil namelijk niet in voorzichtigheid, maar in nieuwe vertoningsvormen of vormen van publiekstrekken. Vanaf augustus 1960 organiseerde het Prinses Theater bijvoorbeeld nachtvoorstellingen op zaterdagavond. De extra late filmvertoningen waren een groot succes; de zaal was vaak uitverkocht.¹⁷⁸ De televisie was tenslotte 'afgelopen' op dit tijdstip, schreef *Skoop* in 1966.¹⁷⁹ Dit initiatief werd later overgenomen door bioscopen als Arena, Colosseum, 't Venster en Victoria.¹⁸⁰

Een andere nieuwe filmervaring die onmiddellijk veel publiek trok was 'Cinerama', gevestigd in het voormalige Scala Theater aan de West-Blaak.¹⁸¹ Deze uit Amerika afkomstige filmvertoningsvorm (in dit onderzoek al eerder genoemd in verband met de sluiting van Lutusca) maakte gebruik van drie projectiecabines met elk een 'reuze-projector' en – in het geval van Rotterdam – 'het grootste scherm van de wereld', met een oppervlakte van 300 vierkante meter.¹⁸² In het programmaboek van de opening van de bioscoop (op 13 juli 1960) werd als volgt uitgelegd wat Cinerama was:

¹⁷³ "Colosseum, de geschiedenis van een bioscoop in Rotterdam Zuid," Brochure ter gelegenheid van de tentoonstelling over Colosseum in het wijkmuseum van Rotterdam Zuid, 1985.

¹⁷⁴ "Rotterdam wacht uitbreiding van een aantal bioscoopzalen," *Rotterdams Nieuwsblad*, 11 mei 1989.

¹⁷⁵ "Colosseum, de geschiedenis van een bioscoop in Rotterdam Zuid," Brochure ter gelegenheid van de tentoonstelling over Colosseum in het wijkmuseum van Rotterdam Zuid, 1985.

¹⁷⁶ Gewijzigd algemeen bedrijfsreglement, 25 april 1950, 4-5 (NBB-archief dossier 306), referentie op basis van: Thunnis van Oort, "'Coming up this weekend': Ambulant Film Exhibition in the Netherlands". In: Judith Thissen & Clemens Zimmermann (eds.), *Cinema beyond the City: Small-town and Rural Film Culture in Europe*, British Film Institute (te verschijnen).

¹⁷⁷ Raymakers, 22.

¹⁷⁸ "Nachtfilm en Prinses: één begrip," *krant onbekend*, 15 augustus 1960 (Stadsarchief Rotterdam dossier 1289.79).

¹⁷⁹ "Bioscoop-situatie en programma-politiek in Rotterdam," *Skoop nr. 8*, maart 1966.

¹⁸⁰ Raymakers, 79.

¹⁸¹ Rapport voor de Bondsdirecteur en de Secretaris der Commissie Nieuwe Zaken, 18 oktober 1961 (NBB-archief dossier 2855.278).

¹⁸² "Wat is Cinerama?," Programmaboek ter gelegenheid van de opening van Cinerama, 13 juli 1960.

In de eerste plaats het theater zelf! CINERAMA wordt niet uitsluitend bepaald door de vorm en de afmetingen van het gebogen scherm. Drie aparte cabines met even zovele projectoren zorgen voor een gelijktijdige projectie op het Cineramadoek. Vanuit deze cabines worden drie verschillende beelden geprojecteerd, die samen tot één groot panorama versmelten, waarin u geheel wordt opgenomen. CINERAMA zou echter niet compleet zijn zonder de in totaal elf groepen van elk zes luidsprekers, die zorgen voor de aangepaste geluidseffekten.¹⁸³

Het Cinerama-systeem kon echter alleen speciale Cinerama-films vertonen. In totaal werden er hier zo'n zeven van vervaardigd, die soms wel een half jaar lang vertoond werden. Later stelde de Rotterdamse bioscoop zelf 'Het Beste van Cinerama'-programma's samen.¹⁸⁴ Cinerama Rotterdam was een groot succes. De bioscoop was een toeristische trekpleister en trok publiek vanuit heel het land; daarvoor werden zelfs speciale busreizen georganiseerd.¹⁸⁵ De komst van de bioscoop zelf had echter nogal wat voeten in de aarde; het duurde jaren voordat exploitant Herman Ilmer de financiering rond kreeg, waarbij hij zich inliet met de – volgens journalist Tjitte de Vries - onbetrouwbare N.V. Socrates.¹⁸⁶ Samen met de eigenaar van dit bedrijf, Nicolaas den Besten, kreeg hij een investering van de Amsterdamse bank. Het geldbedrag van 2,2 miljoen bleek echter onterecht verstrekt, met alle gevolgen van dien.¹⁸⁷ De ondernemers brachten een nieuwe filmvertoningsvorm naar Nederland, maar liefde voor film was - volgens de overleveringen van De Vries - vermoedelijk niet hun motief. Ook Marinus Jacobus van Oostveen, destijds werkzaam bij Cinerama, sprak over zijn voormalige werkgevers als "*avonturiers die snel geld wilden verdienen*".¹⁸⁸ Toen de belangstelling voor Cinerama in 1964 begon af te nemen, verkocht Ilmer zijn belangen in de bioscoop aan de Zwitserse N.V. Orbi.¹⁸⁹ Omdat Cinerama met zijn afwijkende filmformaat en projectieprocédé volledig buiten de leden van de NBB om opereerde, werden de bioscoop en zijn exploitant in eerste instantie niet toegelaten tot de bond. Pas toen Orbi S.A. eigenaar werd stond de NBB positiever tegenover de inschrijving van de bioscoop in het bedrijfsregister. Orbi S.A. stemde toe de bioscoop te besturen vanuit een Nederlandse vennootschap (Cinerama Exhibitors Nederland N.V.), waardoor Cinerama vanaf augustus 1964 officieel NBB-lid was.¹⁹⁰

Wat er precies de reden voor was dat Cinerama begin jaren zestig niet werd toegelaten tot de NBB en in 1964 wel is niet duidelijk; behalve de eigenaars en directie was er aan de situatie (of

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ "Veldslag om de miljoenen, kwart eeuw geleden begon Cinerama in Rotterdam," door Tjitte de Vries, *Het Vrije Volk*, 12 juli 85.

¹⁸⁵ Uittreksel van de notulen van de Commissie Nieuwe Zaken, 28 augustus 1963 (NBB-archief dossier 2855.278).

¹⁸⁶ Tijdens het geschil over Cinerama dat Den Besten en Ilmer hadden nog voor de bioscoop opende, bleek dat Den Besten een onbetrouwbare compagnon was; hij had – volgens de vermoedens van Tjitte de Vries - de bedoeling om op slinkse wijze de rechten voor Cinerama-vertoningen in handen te krijgen en zo (zonder Ilmer) veel geld te verdienen. Bovendien zou de N.V. Socrates verkeerde gegevens hebben doorgegeven over de solvabiliteit van de firma, waardoor een verzekeraar een rechtszaak aanspande tegen het bedrijf. Bron: "Veldslag om de miljoenen, kwart eeuw geleden begon Cinerama in Rotterdam," door Tjitte de Vries, *Het Vrije Volk*, 12 juli 85.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Beslissing op aanvraag N.Z. no. 325, 28 augustus 1964 (NBB-archief dossier 2859.325).

aanvraag) van de bioscoop weinig veranderd. Orbi S.A. zou op de lange termijn ook niet-Cineramafilms vertonen, maar daar was ten tijde van de aanvraag juist nadrukkelijk geen sprake van.¹⁹¹ Het is echter opmerkelijk dat de NBB de zakelijke achtergrond van Ilmer uitgebreid liet onderzoeken alvorens hem het lidmaatschap tot de bond te ontzeggen. De NBB-archieffmap van de commissie Nieuwe Zaken over Cinerama bevat een vijf pagina's tellende uiteenzetting van zijn verleden bij werkgevers en zakenrelaties. Volgens dit rapport was Ilmer 'financieel onbetrouwbaar' en 'door zijn dynamiek wisselde hij nogal eens van functie'.¹⁹² In verder archiefmateriaal komt niet naar voren wat de NBB met deze informatie heeft gedaan (sterker nog, in geen enkel ander document wordt melding gemaakt van deze uiteenzetting). Toen het Zwitserse Orbi S.A.Cinerama overnam en zich zeer bereidwillig opstelde tegenover de eisen van de NBB, leek de bond zich veel gemakkelijker op te stellen tegenover de bezwaren tegen het lidmaatschap van de bioscoop.¹⁹³ Het is daarom niet ondenkbaar dat Ilmers discutabele achtergrond doorslaggevend is geweest in de beslissing om Cinerama tot halverwege de jaren zestig buiten de bond te houden.

Hoe dan ook speelde Cinerama slim in op de afnemende bezoekersaantallen. Door de grote belangstelling (*Het Vrije Volk* schreef terugblikkend in 1985 over zo'n 40.000 bezoekers per week) vormde de bioscoop aanvankelijk een geduchte concurrent voor andere bioscopen.¹⁹⁴ In mei 1961 opende bovendien Kriterion (Romef N.V.) aan het Stationsplein 45, net als het één jaar later geopende Studio '62 een bioscoop met 'films voor de liefhebber'.¹⁹⁵ Bijzonder aan Kriterion was dat het alleen winst beoogde die ten goede kwam aan de werkgelegenheid van studenten.¹⁹⁶ De bioscoop bevond zich bovendien op het dak van het Groothandelsgebouw, en bood een fantastisch uitzicht over de stad.¹⁹⁷ Daar maakte Kriterion slim gebruik van door voor aanvang van de film het projectiescherm weg te schuiven zodat de bezoekers van het bijzondere zicht konden genieten.¹⁹⁸

Dit soort exploitatievormen en manieren van publiekstrekken gaven exploitanten de mogelijkheid om op te vallen ten tijde van een ongunstig bioscoopklimaat. Het is opmerkelijk dat de afnemende bezoekersaantallen nagenoeg samenvielen met de opkomst van verschillende nieuwe initiatieven in het Rotterdamse bioscooplandschap. Of die initiatieven ook een directe reactie waren op het dalende bioscoopbezoek is echter lastig te beoordelen. Hoe dan ook leken dit soort

¹⁹¹ Uittreksel uit de notulen van de zitting der Commissie Nieuwe Zaken, 28 augustus 1964 (NBB-archieff dossiers 2859.325).

¹⁹² Vertrouwelijk rapport over Herman Ilmer, gericht aan de Nederlandse Bioscoop Bond (NBB-archieff dossier 2855.278).

¹⁹³ Uittreksel uit de notulen van de zitting der Commissie Nieuwe Zaken, 28 augustus 1964 (NBB-archieff dossiers 2859.325 en 2833.476).

¹⁹⁴ "Veldslag om de miljoenen, kwart eeuw geleden begon Cinerama in Rotterdam," door Tjitte de Vries, *Het Vrije Volk*, 12 juli 85, en 'Rapport voor de Bondsdirecteur en de Secretaris des Commissie Nieuwe Zaken,' 18 oktober 1961 (NBB-archieff dossier 2855.278).

¹⁹⁵ "De kroon op het bouwwerk," *Rotterdams Accent*, precieze datum onbekend 1962 (Stadsarchieff Rotterdam dossier 1289.93)

¹⁹⁶ "Rotterdamse Kriterion 'n Succes," *krant onbekend*, 16 juli 1966 (Stadsarchieff Rotterdam dossier 1289.93).

¹⁹⁷ "Nu ook in Rotterdam studententheater Kriterion: 'Art House op Groothandelsgebouw, men mag reeks goede films tegemoet zien," *Het Vrije Volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad*, 3 juni 1960.

¹⁹⁸ Ibid.

‘oplossingen’ de wijktheaters voorlopig te redden; de sluiting van wijktheaters en de toenemende concentratie van bioscopen in het centrum zetten pas in vanaf de jaren zeventig.¹⁹⁹

3.1: Deelconclusie

Tegen het einde van de jaren vijftig, toen de meeste herbouwbioscopen inmiddels waren geopend en de televisie een steeds duidelijker concurrent werd, gingen sommige bioscopen over op andere exploitatieformules. Het was duidelijk dat ze creatiever – of in ieder geval anders - moesten programmeren om publiek te blijven trekken en met elkaar te concurreren. Vooral wijkbioscopen kregen het zwaarder. Nieuwe herbouwbioscopen konden meteen moderne vertoningstechnieken implementeren, terwijl de wijkbioscopen niet de kans kregen om accommodaties te moderniseren. Vanaf ongeveer halverwege de jaren vijftig vertoonden sommige exploitanten steeds meer verschillende films per week, anderen vertoonden voornamelijk vecht- en seksfilms of openden - in plaats van zeven dagen per week - nog maar vier dagen per week. Er werden ook speciale vertoningen georganiseerd, zoals nachtvoorstellingen en kindermatineeën. Andere exploitanten, zoals Ilmer, kwamen met een geheel nieuwe, spectaculaire vertoningsvorm zoals Cinerama. Dit soort afwijkingen van het reguliere filmaanbod gaf exploitanten de mogelijkheid om, ten tijde van een ongunstig bioscoopklimaat, op te vallen en te concurreren met elkaar (en de televisie).

Deze ontwikkelingen diversifieerden het aanbod van het Rotterdamse bioscoopbedrijf, maar of het de concurrentieverhoudingen ook daadwerkelijk beïnvloedde is lastig te bewijzen. Vermoedelijk veranderde er weinig. De betrokken personen en ondernemingen op de Rotterdamse bioscopenmarkt waren na de oorlog grotendeels hetzelfde gebleven ten opzichte van de vooroorlogse situatie omdat ‘buitenstaanders’ geweerd werden totdat gedupeerde exploitanten zich weer op vooroorlogse schaal in de Maasstad hadden gevestigd. Een aantal exploitanten (zoals Aron Chermoeck, David Rosenberg en Abraham Tuschinski) overleefden de Tweede Wereldoorlog niet, maar hun bedrijven en prioriteitsrechten gingen over naar hun nabestaanden.²⁰⁰ De kleinere Rotterdamse exploitanten breidden haast niet uit - op Van 't Hoft (Metro) en Cineac N.V. (Cineac Bijenkorf) na. Nieuwe spelers waren er weinig. Rotterdam was, met de sterke positie van de grote concerns, ook niet de gemakkelijkste plaats om een goedlopende bioscoop te openen. In de onderzochte periode blijft het aantal nieuwe exploitanten beperkt tot E.J. Weier ('t Venster), de heren Kornet en van der Sande (Musica), de exploitanten van bioscoop Cinerama en de N.V. Romef (van de heren Meerburg en Kijzer, bioscoop Kriterion). De meesten van hen hadden al ervaring

¹⁹⁹ Raymakers, 6.

²⁰⁰ In het geval van Maatschappij Tuschinski N.V. bleef het concern ‘binnen de familie’ door Tuschinski's neef Max Gerschtanowitz, die een directiefunctie vervulde binnen het bedrijf. Chermoeck's Theaters N.V. leefde voort dankzij Aron Chermoeck's weduwe. De naam ‘Rosenberg’ keerde na de oorlog echter niet terug in het Rotterdamse bioscooplandschap. David Rosenbergs erfgenaam, die de herbouwrechten voor bioscoop Asta op haar naam had staan, maakte geen aanstalten om te herbouwen en verkocht in 1949 de rechten aan Cineac N.V.

binnen de bioscopensector.²⁰¹ Toch vormden zij te weinig concurrentie om de grote spelers van hun troon te stoten. De inzet van nieuwe exploitatieformules was ongetwijfeld een poging om concurrerend te blijven, en past binnen de tendens die Dibbets in zijn doctoraalscriptie beschrijft: met strategische bedrijfsvoering wisten de grote ondernemers de meeste macht te behouden. De kleinere exploitanten mochten de 'kruimels oprapen die de groten lieten liggen', waarbij zij een markt-verkennende rol kregen binnen het bioscoopbedrijf. Stuitten zij op succesvolle (exploitatie)formules, dan volgden de grote maatschappijen.²⁰²

Dibbets beschrijft bovendien hoe omstreeks 1970 de oligopolie van de grote exploitanten bepalend was voor het bioscoopbedrijf in de grote Nederlandse steden; twee derde van alle bioscopen in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag behoorde toen tot de belangrijkste concerns (Tuschinski, City en Meerburg).²⁰³ Een aantal jaren later was, ook in Rotterdam, de macht van de grootste exploitanten enkel vermeerderd, waardoor het des te minder aannemelijk is dat vanaf het einde van de jaren vijftig geïntroduceerde, nieuwe exploitatieformules daadwerkelijke invloed hadden op de concurrentieverhoudingen.

Uit de afgelopen twee hoofdstukken is gebleken dat het grootste aandeel van het Rotterdamse bioscoopbedrijf beheerd werd door exploitanten die gedupeerd werden door het bombardement van 14 mei 1940 en de grote bioscoopconcerns, en dat de kleinere spelers daar lastig tegen op konden boksen. In het volgende hoofdstuk wordt nader uiteengezet wat deze macht inhield en waarom het aannemelijk is dat deze gebruikt werd om de wederopbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf zo lang mogelijk uit te stellen. Of, in de woorden van Dibbets: hoe gaven deze exploitanten vorm aan hun 'behoedzame stratego'?

²⁰¹ Weier was tijdens de wederopbouw exploitant van 't Venster. Voor de oorlog was hij nog een vreemde voor het Rotterdamse bioscoopbedrijf, maar tijdens de oorlog exploiteerde hij bioscoop Palace. Kornet was een exploitant met een bioscoop in Katwijk aan Zee, over Van der Sande is niet bekend of hij al eerder bioscopen exploiteerde. Samen exploiteerden ze Musica in Overschie. Meerburg en Kijzer exploiteerden, voordat ze Kriterion in Rotterdam openden, al een gelijknamige bioscoop in Amsterdam. De eerste exploitant van Cinerama was Herman Ilmer (namens Belgian Exhibitors S.A.), die helemaal nieuw was op de Nederlandse bioscopenmarkt.

²⁰² Dibbets, *Bioscoopketens in Nederland*, 88.

²⁰³ *Ibid*, 67.

Hoofdstuk 4

Waarom de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark zo veel tijd in beslag nam

In zijn doctoraalscriptie stelt Raymakers dat het vooral de (Rotterdamse) overheid was die ervoor zorgde dat de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark zoveel tijd in beslag nam. Ook uit dit onderzoek bleek dat de Rotterdamse exploitanten een aantal keer voor de voeten gelopen werden door de bouwstops en de steeds veranderende Rotterdamse bestemmingsplannen. De hoge gemakkelijksbelasting droeg bovendien niet bij aan een gunstig bioscoopklimaat. In de voorgaande hoofdstukken zijn echter ook een aantal gevallen besproken die doen vermoeden dat er méér aan de hand was dan dat, in de vorm van marktregulering vanuit (de Rotterdamse afdeling van) de NBB.

In zijn artikel 'Het taboe van de Nederlandse filmcultuur, Neutraal in een verzuild land' onderschrijft Dibbets dat de NBB protectionistische maatregelen niet schuwde. Hij staat onder andere stil bij het exclusiviteitsbeginsel dat de NBB aanhield: er werd enkel handel gedreven tussen leden onderling. De bond fungeerde als kartel. Dankzij de mono- of oligopolistische omstandigheden die zij gezamenlijk creëerden, waren leden in staat de markt te reguleren en een (dreigend) verlies aan inkomsten te compenseren door bijvoorbeeld toegangsprijzen te verhogen en de bouw van bioscopen te beperken. Het aantal bezoekers nam daardoor af, maar de netto-opbrengst bleef ongeveer hetzelfde.²⁰⁴ In zijn doctoraalscriptie stelt Dibbets bovendien dat als een klein deel van de bedrijven een groot deel van de markt beheerst (concentratie van de sector), deze bedrijven in staat zijn de afzet te reguleren, de risico's te verkleinen, de kosten te verlagen, en de winst veilig te stellen.²⁰⁵ Dit past binnen een trend die al voor de Tweede Wereldoorlog inzette en zich daarna verder ontwikkelde tot de oligopolie van de jaren zeventig die Dibbets beschrijft.²⁰⁶

In hoofdstuk 2 en 3 werd al gesteld dat in Rotterdam de concentratie binnen het bioscoopbedrijf vrij groot was. De concurrentieverhoudingen lagen scheef en het waren voornamelijk de gedupeerde exploitanten die de macht leken te hebben. Gedupeerde exploitanten maakten jarenlang weinig aanstalten om hun bioscopen te herbouwen; Rex en Luxor (her)openden nog in 1945. In 1946 opende Lutusca en deed Chermoeek's Theaters N.V. een aanvraag voor een tijdelijke noodbioscoop. De jaren daarna bleef het echter stil en pas in 1949 opende 't Venster. Het was vervolgens de niet-gedupeerde exploitant Van 't Hoft die in 1952 de eerstvolgende aanvraag deed om een nieuwe bioscoop te bouwen. Welke reden lag ten grondslag aan deze minieme ontwikkeling tussen 1946 en 1953?

²⁰⁴ Karel Dibbets, "Neutraal in een verzuild land: het taboe van de Nederlandse filmcultuur", in: Tijdschrift voor Mediageschiedenis, 9-2 (Meppel 2006), 60-61.

²⁰⁵ Dibbets, *Bioscoopketens in Nederland*, 14.

²⁰⁶ *Ibid*, 67.

Jaar	Rotterdam	Afname	Den Haag	Afname	Amsterdam	Afname
1946	Fl. 797,12	n.v.t.	Fl. 722,56	n.v.t.	Fl. 989,40	n.v.t.
1947	Fl. 764,36	4,10%	Fl. 608,41	15,80%	Fl. 854,34	13,65%
1948	Fl. 698,84	8,57%	Fl. 599,19	1,52%	Fl. 753,64	11,79%
1949	Fl. 578,03	17,29%	Fl. 487,50	18,64%	Fl. 668,95	11,24%
1950	Fl. 570,01	1,39%	Fl. 472,33	3,11%	Fl. 694,16	+ 3,77%
1951	Fl. 541,64	4,98%	Fl. 437,87	7,30%	Fl. 680,22	2,01%
1952	Fl. 536,29	0,99%	Fl. 426,90	2,51%	Fl. 650,60	4,35%
1953	Fl. 514,03	4,15%	Fl. 424,06	0,67%	Fl. 611,72	5,98%
TOTALE AFNAME		35,51%		41,31%		38,17%

Tabel 1: gemiddelde opbrengst per bioscoopstoel

Bron: Cinemacontext en Jaarverslagen NBB 1946-1953.

In tabel 1 wordt de gemiddelde opbrengst per bioscoopstoel in de steden Rotterdam, Den Haag en Amsterdam vergeleken. Het toont aan dat in de periode tussen 1946 en 1953 de gemiddelde opbrengst het minst afnam in de Maasstad. Hoewel de stad jaarlijks niet

altijd de minste procentuele afname noteert, zijn Rotterdamse zitplaatsen elk jaar meer waard dan in Den Haag en loopt de Rotterdamse opbrengst steeds verder in op die van Amsterdam. Het lijkt er dus op dat de Rotterdamse exploitanten die in deze periode werkzaam waren een voordeel haalden uit het beperkte aanbod aan bioscopen. Dit maakt het aannemelijk dat, althans voor degenen onder hen die het proces konden beïnvloeden door het wel of niet inzetten van herbouwrechten, het uitstellen van de herbouw een strategie was om een relatief hoog rendement per zitplaats te behouden.

Uit de voorgaande hoofdstukken blijkt bovendien dat de door het bombardement van 14 mei 1940 gedupeerde exploitanten lange tijd een grote voorkeurspositie genoten binnen de Rotterdamse NBB-afdeling. Dit wordt des te duidelijker door het volgende voorval: toen Luxor in 1948 geëxploiteerd dreigde te worden door een niet-gedupeerde exploitant, kwam de afdeling onmiddellijk in opstand; gedupeerden hadden voorrang tot zij hun vooroorlogse bioscopen herbouwd hadden.²⁰⁷ Dit argument werd ook gebruikt tegen de aanvragen van andere 'buitenstaanders' (de Volksuniversiteit, hoogstwaarschijnlijk de Haagse exploitant M.S. Schaap).²⁰⁸ Het gold bovendien toen Van 't Hoft in 1952 zijn eerste aanvraag voor Metro indiende.²⁰⁹ Op dat moment onderschreef het landelijk bestuur dit argument, maar toen de verloopdatum voor de herbouwrechten was ingesteld en Van 't Hoft nogmaals toestemming vroeg voor de exploitatie van de bioscoop, stelde het zijn mening bij. De Rotterdamse NBB-afdeling veranderde echter niet van standpunt. Bovendien hield de afdeling een jaar lang de mogelijke groei van het Rotterdamse bioscopenpark tegen; een actie die op 16 november 1952 begon om de gemeente de gemakkelijksbelasting te laten verlagen.²¹⁰ Tegen de bouw van Metro was deze 'staking' een zwaarwegend argument, maar het was kennelijk geen geldige reden om de opening van

²⁰⁷ Brief van de afdeling Rotterdam aan het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bioscoop Bond inzake de mogelijke exploitatie van het Luxor Theater door Stichting Onderlinge Studenten Steun, 14 januari 1948 (NBB-archief dossier 2822.2).

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Afschrift van de Rotterdamse Nederlandse Bioscoop Bond-afdeling aan de Commissie Nieuwe Zaken m.b.t. de aanvraag voor Metro door exploitant Van 't Hoft, 19 januari 1953 (NBB-archief dossier 2843.129).

²¹⁰ Ibid.

herbouwbioscoop Centraal (op 22 oktober 1953) tegen te houden.²¹¹ Tenslotte mocht het gedupeerde Tuschinski-concern, ondanks dat het te laat was met het inwisselen van zijn herbouwrechten voor Studio '32 en geen dispensatie had gekregen, deze rechten toch inzetten voor de opening van Studio '62.

Wat was het motief voor deze besluiten, die duidelijk in het voordeel van de gedupeerde exploitanten uitpakten? Het bestuur van de Rotterdamse NBB-afdeling bestond tussen 1948 en

Bestuurslid	Actieve jaren	Betrokkenheid bij het Rotterdamse bioscoopbedrijf
C. Van Willigen	1948-1962	Lichtspel West N.V./Holland Film N.V., eerder Ambio N.V. en Colosseum N.V.
P. Vermeer	1948-1952	Rotterdamse bioscopen Centraal en Rex
W.F. Dubbeldeman	1948-1962	Tuschinski Maatschappij N.V., Ambio N.V., Cinema Royal N.V., Capitol N.V.
C.J. Blad	1948-1962	Cineac N.V.
J. Dogterom	1948-1957	Rotterdamse bioscopen Ooster Theater, Transvalia en Victoria
R. Uges	1949-1950	Vader van R. Uges Jr., exploitant van de Rotterdamse bioscopen Scala en Lutusca
R. Uges Jr.	1953-1954	Rotterdamse bioscopen Scala en Lutusca
E.J. Weier	1955-1962	Rotterdamse bioscopen 't Venster, Palace
I. Keizer	1958-1962	Chermoeck's Theaters N.V.

Tabel 2: Samenstelling van het Bestuur van de Rotterdamse afdeling van de NBB 1948-1962.

Zie bijlage 2 voor een uitgebreider overzicht.

Bron: Jaarverslagen NBB 1948-1962.

1953 uit leden die, op één na, allemaal betrokken waren bij gedupeerde exploitaties (zie tabel 2 en bijlage 2). Zij exploiteerden op dat moment echter allemaal wèl (nood)bioscopen in de stad en profiteerden dus mee van de gunstige trend die de cijfers in tabel 1 zichtbaar maken.

Dibbets stellingen volgend – hadden de betrokkenen er dus

belang bij dat het Rotterdamse bioscopenpark niet te snel uitbreidde. Het feit dat vertegenwoordigers van door het bombardement gedupeerde bedrijven veelal de leiding hadden binnen de Rotterdamse NBB-afdeling vormt geen sluitend bewijs dat er daadwerkelijk sprake was van belangenverstremgeling, maar het is opmerkelijk dat er een aantal gevallen zijn waarbij gedupeerde exploitanten een voordelige positie hadden, terwijl zij zelf (of mede-gedupeerden) zitting hadden in het afdelingsbestuur. Het is dus niet ondenkbaar dat het uitstellen van de herbouw van vooroorlogse bioscopen een protectionistische maatregel was om de opbrengst per bioscoopstoel zo hoog mogelijk te houden en de concentratie binnen het Rotterdamse bioscoopbedrijf te beschermen. De Rotterdamse NBB-afdeling had de mogelijkheid om buitenstaanders te weren, of in ieder geval om hun standpunt mee te laten wegen door de commissie Nieuwe Zaken en het landelijk bestuur. Dit gebeurde ook een aantal keer. Raymakers concludeerde het al: het ongunstige bouwklimaat maakte het voor zowel Rotterdamse exploitanten als buitenstaanders niet gemakkelijk om zich in de Maasstad te vestigen.²¹² Dit onderzoek toont echter aan dat de rol van (de Rotterdamse afdeling van) de NBB ook niet onderschat mag worden.

²¹¹ Cinemacontext, Bioscoop Centraal (B) Rotterdam.

²¹² Raymakers, 54-44.

Maatschappij Tuschinski N.V. lijkt het meest te hebben geprofiteerd van de voorkeurspositie die het had als gedupeerde exploitant. Het bedrijf werd na de oorlog al vrij snel de grootste speler met zowel de meeste bioscopen als de meeste zitplaatsen en de meeste herbouwrechten binnen het Rotterdamse bioscoopbedrijf. Het had er dan ook een groot belang bij om de Rotterdamse markt zo lang mogelijk te beschermen tegen 'buitenstaanders' en de eigen voorkeurspositie als gedupeerde exploitant zo lang mogelijk te behouden. De exploitant had hiertoe bovendien de macht, want het kon zijn laatste herbouwrechten zo lang bewaren als nodig (of mogelijk) was. Zo kon de Maatschappij Tuschinski N.V. tenslotte de grootste Rotterdamse speler worden... En blijven.

Conclusie

De centrale vraagstelling van dit onderzoek luidde: *Hoe verliep vanaf 1945 de wederopbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf en welke redenen lagen ten grondslag aan het feit dat de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark zo veel tijd in beslag nam?* Ter beantwoording daarvan, werd het opgedeeld in twee delen, waarbij het eerste deel als doel had om het precieze verloop van de wederopbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf in kaart te brengen. Dit werd gedaan aan de hand van de deelvragen: *Welke ondernemingen en personen waren kort voor en na de Tweede Wereldoorlog actief op de Rotterdamse bioscoopmarkt? En in hoeverre kan, als deze periodes vergeleken worden, gesproken worden van continuïteit als het gaat om betrokken personen en ondernemingen?* Het Rotterdamse bioscoopbedrijf bestond net voor de oorlog uit een aantal grote concerns en een aantal kleinere spelers (zie bijlage 1 voor een uitgebreid overzicht). Op volgorde van landelijke omvang: Tubem N.V., de bioscoopexploitatie maatschappij van het Tuschinski-concern (Olympia, Thalia en Grand Theater/Studio '32), City Theater N.V. (Lumière), REMA N.V. (Colosseum), Aron Chermoeck (Corso en het Prinses Theater), Ambio N.V. (Capitol), Cineac N.V. (Cineac NRC), Orero N.V. (Arena en City Theater), Luxor N.V. (Luxor Palast), Het Oosten N.V. (Ooster Theater), Scala N.V. (Scala), Theatermaatschappij Dogterom N.V. (Victoria), familie van 't Hoft (Harmonie), David Rosenberg (Asta) en Pieter Vermeer Sr. (Centraal). Tijdens de oorlog en de daarop volgende wederopbouw waren veelal dezelfde spelers actief op de Rotterdamse bioscoopmarkt. Bioscopen wisselden zo nu en dan van exploitant (zoals Luxor, dat voor verschillende Rotterdamse NBB-leden werd geëxploiteerd, of Arena, dat in 1948 werd overgenomen door Capitol N.V.) maar in Rotterdam bleven dezelfde exploitanten actief, te meer omdat exploitanten van buiten de Maasstad lange tijd geweerd werden. De joodse exploitanten Chermoeck, Rosenberg en Tuschinski overleefden de oorlog niet, waarna – op het geval van Rosenberg na – de bedrijfsvoering werd voortgezet door hun erfgenamen. Er voegden zich uiteindelijk ook enkele nieuwe spelers toe aan het Rotterdamse bioscoopbedrijf (Ilmer, Kornet en van der Sande, Romef N.V. (Meerburg en Kijzer) en Weier), maar deze konden niet in zulke mate concurreren met de grote exploitanten om wezenlijke verschillen te veroorzaken in de concurrentieverhoudingen.

In het tweede deel van dit onderzoek werd naar het antwoord gezocht op de vraag welke dynamiek het Rotterdamse bioscoopbedrijf kenmerkte en gedurende de wederopbouw vertoonde op het gebied van bedrijfsorganisatie, exploitatieformules en concurrentieverhoudingen. Hierbij werd in het bijzonder gelet op factoren die ervoor zorgden dat de herbouw van het Rotterdamse bioscopenpark zo traag verliep. Door het bombardement op 14 mei 1940 verloren maar liefst zeven exploitanten een of meer van hun Rotterdamse bioscopen. Slechts zeven van de negentien bioscopen die de Maasstad kort daarvoor telde, bleven overeind staan. Van de gedupeerde exploitanten heropende enkel Cineac N.V. een herbouwbioscoop in oorlogstijd; al na zeven maanden

opende het een nieuwe journaalbioscoop, schuin tegenover de plek waar de verwoeste Cineac-bioscoop zat. Tijdens de oorlog openden bovendien vier andere bioscopen, in chronologische volgorde: Palace, Courzand, Lommerrijk, en Rex. Enkel de laatste twee bleven ook na de bevrijding in gebruik.

Na de bevrijding had Rotterdam een tekort aan bioscopen. De vraag naar amusement was groot, maar de inwoners van de stad hadden slechts negen filmtheaters tot hun beschikking. Omgerekend moesten Rotterdamse inwoners een bioscoop delen met 70.796 personen. In de andere grote bioscoopsteden lag dat aantal veel lager: 24.193 in Amsterdam en 25.176 in Den Haag. Het Rotterdamse bioscopenpark bood de ruimte voor snelle uitbreiding, maar dat gebeurde niet. De gedupeerde exploitanten (Rosenberg, Vermeer, Chermoeck, Dogterom, Uges, Tuschinski en City Theater N.V.) ontvingen voor elke verwoeste bioscoop een zogenaamd herbouw- of prioriteitsrecht van de NBB, dat hen in staat stelde om hun vooroorlogse filmtheaters te herbouwen. Andere exploitanten mochten niet uitbreiden of zich in Rotterdam vestigen voordat alle herbouwbioscopen in constructie waren. In eerste instantie had de NBB geen verloopdatum voor de rechten ingesteld, wat gedupeerde exploitanten in staat stelde de ontwikkelingen van het Rotterdamse bioscoopbedrijf te manipuleren en zichzelf te beschermen tegen nieuwe concurrenten of de uitbreiding van bestaande – niet gedupeerde - concurrenten. Nadat de uiterste gebruiksdatum van de herbouwrechten op 1 december 1953 werd vastgesteld breidde het Rotterdamse bioscopenpark zich snel uit, maar het duurde uiteindelijk nog tot december 1962 voordat alle herbouwbioscopen geopend waren. Rotterdam telde op dat moment twintig bioscopen. Omdat de herbouw van het Rotterdamse bioscoopbedrijf zoveel tijd in beslag nam, kregen de gedupeerde exploitanten de kans om met een klein aantal bedrijven een groot deel van de markt te beheersen. Aan de ene kant door nieuwe concurrenten te weren, aan de andere kant door onderling samen te werken (denk aan Lutusca). Het Rotterdamse bioscoopbedrijf concentreerde zo steeds een stukje verder, waar Maatschappij Tuschinski N.V. het meest van geprofiteerd lijkt te hebben. Het bedrijf groeide in de onderzochte periode uit tot de grootste exploitant van Rotterdam.

Het is opvallend dat tussen 1946 en 1953 (de periode dat het Rotterdamse bioscoopbedrijf weinig ontwikkeling doormaakte) de gemiddelde opbrengst per zitplaats in de Maasstad het minst afnam in vergelijking tot Den Haag en Amsterdam. Het lijkt er op dat deze uitkomst in verband staat met de late wederopbouw van het Rotterdamse bioscopenpark en dat de in deze periode actieve Rotterdamse exploitanten een voordeel haalden uit het beperkte aantal bioscopen. Het uitstellen van de herbouw kon een strategie geweest zijn om een relatief hoog rendement per bioscoopstoel te behouden. Dit vermoeden wordt versterkt door twee factoren. Allereerst was de NBB in staat de eigen markt op verschillende manieren te reguleren. Een van de voorbeelden die Dibbets – aan wie dit argument ontleend wordt - daarbij geeft, is dat de bond (dreigende) verliezen aan inkomsten

compenseerde door toegangsprijzen te verhogen en de bouw van bioscopen te beperken. Hierdoor nam het aantal bezoekers af, maar bleef de netto-opbrengst ongeveer hetzelfde. Bovendien bestond de Rotterdamse afdeling van de NBB tussen 1947 en 1953 voornamelijk uit door de oorlog gedupeerde exploitanten die op dat moment wel andere Rotterdamse bioscopen exploiteerden. Dankzij hun prioriteitsrechten hadden zij de mogelijkheid om de bouw van bioscopen (zo lang mogelijk) te beperken, wat, zoals Dibbets' voorbeeld aantoont, positieve gevolgen had voor henzelf. Er zijn, zoals in hoofdstuk 4 uiteengezet wordt, een aantal voorbeelden die deze theorie ondersteunen, waarbij duidelijk wordt dat standpunten van (de Rotterdamse afdeling van) de NBB wel vaker uitpakten in het voordeel van gedupeerde exploitanten.

Tegen het einde van de jaren vijftig, toen de meeste herbouwbioscopen inmiddels waren geopend en de televisie bovendien een steeds duidelijker concurrent werd, gingen sommige bioscopen over op andere exploitatieformules. Het was duidelijk dat ze creatiever – of in ieder geval anders - moesten programmeren om publiek te blijven trekken. Vooral wijkbioscopen kregen het zwaarder. Nieuwe herbouwbioscopen konden meteen moderne vertoningstechnieken implementeren, terwijl zij niet de kans kregen om hun bioscopen te moderniseren. Sommige exploitanten vertoonden steeds meer verschillende films per week, anderen vertoonden voornamelijk vecht- en seksfilms of openden - in plaats van zeven dagen per week - nog maar vier dagen per week. Er werden ook speciale vertoningen georganiseerd, zoals nachtvoorstellingen en kindermatineeën. Andere exploitanten, zoals Ilmer, kwamen met een geheel nieuwe, spectaculaire vertoningsvorm zoals Cinerama. Dit soort afwijkingen van het reguliere filmaanbod gaf exploitanten de mogelijkheid om, ten tijde van een ongunstig bioscoopklimaat, op te vallen en te concurreren met elkaar (en de televisie). Andere bioscopen besloten bovendien gezamenlijk de concurrentie aan te gaan, zoals Colosseum, Cineac en Victoria. Door samen films af te nemen bij distributeurs konden ze grotere publiekstrekkingen programmeren om het hoofd te bieden aan de grotere spelers op de Rotterdamse bioscopenmarkt.

Het Rotterdamse bioscoopbedrijf maakte veel door tijdens de periode die in dit onderzoek centraal stond. In slechts 22 jaar werden twaalf bioscopen verwoest, negentien nieuwe bioscopen geopend en achttien bioscopen gesloten. De dynamiek van het Rotterdamse bioscoopbedrijf tussen 1945 en 1962 werd gekenmerkt door een slechts langzaam vorderende wederopbouw. Aan het begin van deze periode concurreerden bioscopen niet alleen met elkaar, maar gingen zij ook onderlinge samenwerkingen aan (zoals Lutusca). De Rotterdamse bioscopenmarkt was zeer afgeschermd voor nieuwe spelers, en de positie van de in mei 1940 gedupeerde exploitanten werd enorm beschermd. Dit zorgde ervoor dat het Rotterdamse bioscoopbedrijf in toenemende mate concentreerde en er een oligopolie van grote concerns ontstond, die een grote invloed had op het bioscopenpark en de toekomst daarvan. Maatschappij Tuschinski N.V. lijkt hier het meeste profijt van gehad te hebben; de

exploitant werd lokaal de meest dominante speler en behield deze positie ook nog lang na de centrale periode in dit onderzoek. Op de lange termijn konden de kleinere spelers op de Rotterdamse bioscoopmarkt de steeds moeilijker met de grotere spelers concurreren wat uiteindelijk zou leiden tot het steeds verder verdwijnen van buurtbioscopen. Er zijn te weinig harde bewijzen voor handen om een sluitend antwoord te geven op de vraag welke dynamiek het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de wederopbouw kenmerkte op het gebied van concurrentieverhoudingen, maar door dit onderzoek zijn wel degelijk bepaalde trends ontwaard en werden een aantal vermoedens zeer aannemelijk gemaakt.

Dit onderzoek is een volgende stap geweest in de richting van een compleet, empirisch gegrond beeld van het Rotterdamse bioscoopbedrijf tijdens de wederopbouw. Het onderzoek van Raymakers ging hieraan vooraf, maar hij had geen toegang tot het archief van de Nederlandse Bioscoop Bond (EYE Filminstituut), de Collectie Tj. de Vries betreffende Rotterdamse Bioscopen (Stadsarchief Rotterdam) en de online database Cinemacontext. Juist aan de hand van deze bronnen geeft dit onderzoek een uitbreiding van de kennis die er al was, en werd aannemelijk gemaakt dat er tijdens de langzame wederopbouw van het Rotterdamse bioscopenpark tussen 1946 en 1953 méér speelde dan het ongunstige bouwklimaat alleen. Deze theorie is echter nog lang niet genoeg getoetst. Er blijven onduidelijkheden bestaan, zeker wat betreft het aandeel van de NBB binnen dit geheel. Met behulp van publicaties van Dibbets, waarin de macht en maatregelen van de NBB werden uiteengezet, heeft dit onderzoek aannemelijk kunnen maken dat de bond hier een rol in speelde. Maar er is meer onderzoek nodig om de complexiteit daarvan de verduidelijken: binnen de NBB speelden tenslotte niet alleen regionale en landelijke exploitatiebelangen mee, maar ook de belangen van filmverhuurders. In dit onderzoek zijn hun belangen niet aan bod gekomen; voor een eerste, nadere uitwerking van het onderwerp bleek het perspectief van de Rotterdamse exploitanten al complex genoeg. Tijdens het onderzoek naar dit deel van het filmbedrijf kwam bovendien al zoveel nieuwe interessante informatie naar boven, dat het voor deze scriptie onmogelijk was om ook de perspectieven van andere Bondsafdelingen en de verhuurders erbij te betrekken.

Het is maar de vraag of een sluitend antwoord op alle nog onbeantwoorde en opdoemende, nieuwe vragen in het vooruitzicht ligt. Niet alleen door de complexiteit van het geheel, maar ook omdat op voorhand niet duidelijk is of er bronnen bestaan die alle antwoorden kunnen geven. Dit onderzoek biedt in ieder geval de voorzet, met als duidelijk doel aan te geven dat het Rotterdamse bioscoopbedrijf een opmerkelijk proces doormaakte tijdens de wederopbouw van de stad. Een opmerkelijk proces dat binnen de filmwetenschap niet langer over het hoofd gezien mag worden.

Literatuurlijst

- Allen, Robert C. "Decentering Historical Audience Studies: A Modest Proposal," in *Hollywood in the Neighborhood. Historical Case Studies of Local Moviegoing*, red. Kathryn Fuller-Seeley. Berkeley: University of California Press, 2008.
- Berg, Henk. *Over Stalles en Parket, Rotterdam en het Witte Doek, een populair-historisch overzicht van de Rotterdamse en Schiedamse bioscopen (1896-1996)*. Rotterdam: Ad. Donker, 1996.
- Dibbets, Karel. *Bioscoopketens in Nederland, Economische concentratie en geografische spreiding van een bedrijfstak, 1928 – 1977*. Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam, 1980.
- Dibbets, Karel. "Neutraal in een verzuild land: het taboe van de Nederlandse filmcultuur," *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, 9-2 (Meppel 2006), p. 46-64.
- Dicke, M, P. Jaarsveld, P. Laar en J. Visser (red.), *Rotterdamse Ondernemers, 1850-1950*, Centrum voor Bedrijfs geschiedenis. Rotterdam: De Hef, 2003.
- Jong, Fransje Emma de. *Joodse ondernemers in het Nederlandse film- en bioscoopbedrijf tot 1940*. Doctoraalscriptie, Universiteit Utrecht, 2013.
- Laar, Paul van de. *Stad van Formaat, Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw*. Zwolle: Waanders Uitgevers, 2000.
- LaCapra, Dominick. "Rethinking Intellectual History and Reading Texts," in *Rethinking Intellectual History, texts, contexts, language*. Londen: Cornell University Press, 1983), 23-71.
- Leeflang, Thomas. *Verboden voor Joden, de bioscoop in de oorlog*. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2009.
- Paalman, Floris. *Cinematic Rotterdam, The Times and Tides of a Modern City*. Rotterdam: 010 Publishers, 2011.
- Romer, Herman. *Fantasie, illusie en betovering, herinneringen aan Rotterdamse bioscopen 1896-2004*. Zaltbommel: Aprilis, 2004.

Thissen, Judith et.al. "Over de eigenheid van de Nederlandse filmcultuur." *Leidschrift* 24 (3) (2009): 111-130.

Velden, André van der. 'Het hofplein en de illusie van een wereldstad,' in *Interbellum Rotterdam. Kunst en cultuur 1918-1940*, red. M. Halbertsma en P. van Ulzen. Rotterdam: NAI uitgevers, 2001.

Wilinsky, Barbara. *Sure Seaters: The Emergence of Art House Cinema*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.

Zuilhof, Gertjan. *De Rotterdamse bioscopen tussen 1929 en 1940*. Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis, Universiteit Leiden, 1981.

Fysieke archieven

Archief Nederlandse Bioscoop Bond, EYE Filminstituut Amsterdam

- Commissie Nieuwe Zaken
- Overname Bestaande Zaken
- Naam- en Adreslijsten van de Nederlandse Bioscoop - Bond

Collectie Tj. de Vries betreffende Rotterdamse bioscopen, Stadsarchief Rotterdam

Dossiernummers: 1289.38, 1289.53, 1289.61, 1289.66, 1289.67, 1289.68, 1289.79, 1289.80, 1289.85, 1289.88, 1289.90, 1289.91, 1289.92, 1289.93, 1289.99, 1289.100, 1289.101, 1289.113, 1289.116, 1289.120 1289.129 1289.136, 1289.140, 1289.146, 1289.158, 1289.160, 1289.163 1289.166 1289.167, 1289.170, 1289.171.

Online bronnen

'Bioscoop Route Rotterdam'. Geraadpleegd op 16 maart 2015.

www.bioscooprouterotterdam.nl.

'Cinema Context –'. Geraadpleegd op 9 februari 2015.

www.cinemacontext.nl.

'dbnl – digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren'. Geraadpleegd op 23 maart 2015.

www.dbnl.org

'Delpher Boeken – Kranten – Tijdschriften'. Geraadpleegd op 9 februari 2015.

www.delpher.nl.

'Oorlog en bezetting – Nederland 1940-1945, Topstukken uit het NIOD-archief | www.niod.nl'.

Geraadpleegd op 29 mei 2015. *<http://www.niod.knaw.nl/nl/oorlog-en-bezetting-nederland-1940-1945-de-geschiedenis-topstukken-uit-het-niod-archief/de-duitsers>*.

'Periodieken – Historie Film- en Bioscoopbranche'. Geraadpleegd op 9 februari 2015.

<http://film-bioscoopbranche.nl/periodicals>.

'Projects – University of Antwerp'. Geraadpleegd op 9 februari 2015.

www.uantwerpen.be/en/rg/vidi/projects-and-publica/projects/.

Bijlage 1

Chronologisch overzicht van actieve Rotterdamse bioscopen tussen 14 mei 1940 en 1962

Olympia

Adres: Binnenweg 46

Opening: 1910

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1936 - 1940: Tubem N.V. (later Maatschappij Tuschinski N.V. genaamd)

Directie:

1910 - 1915: P. Verhaar

1916 - 1936: Abraham Icek Tuschinski

1927 - 1936: Hermann Ehrlich

1927 - 1936: Hersch Josef (Hermann) Gerstanowitz

Herbouwrechten: Maatschappij Tuschinski N.V.

Zaalcapaciteit: 716 (1940)

Thalia

Adres: Hoogstraat 325

Opening: 24-08-1912

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1936 - 1940: Tubem N.V. (later Maatschappij Tuschinski N.V. genaamd)

Directie:

1912 - 1935: Abraham Icek Tuschinski

1927 - 1935: Hermann Ehrlich

1927 - 1935: Hersch Josef (Hermann) Gerschtanowitz

Herbouwrechten: Maatschappij Tuschinski N.V.

Centraal

Adres: Binnenweg 34

Opening: 23-12-1914

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Directie

1914 - 1940: Pieter (Piet) Vermeer Sr.

Zaalcapaciteit: 743 (1970)

Prinses Theater

Adres: Schiedamseweg 19

Opening: 03-08-1917

Sluiting: 1973

Exploitatie:

1941 - 1942: Corso N.V. (Rotterdam)

1948 - 1972: Chermoeks Theaters NV

Directie:

1917 - 1940: Aron Chermoek

1942 - 1945: A.C. van Dorssen

1942 - 1945: Wilhelm Nieling

1945 - 1950: E. Chermoek

1945 - 1950: H.P.F.E. Hamakers

1945 - 1950: J. Chermoek

1945 - 1950: web. Bascha Chermoek-Lifschutz

Zaalcapaciteit: 700 (1970)

Luxor Theater

Adres: Kruiskade 30

Opening: 22-12-1917

Sluiting: 1985

Eigenaar:

1946 - : Gemeente Rotterdam

Exploitatie:

1917 - 1942: Luxor N.V. (Rotterdam)

1926 - 1938: UFA Film Maatschappij (Amsterdam)

1943 - 1945: Nebimij N.V. (Amsterdam)

1947 - 1974: Rotterdamse Kunststichting (hoofd-
/theaterexploitant namens gemeente Rotterdam)

1946: Maatschappij Tuschinski N.V.

1947 – 1953/1954: Maatschappij tot Exploitatie van het City
Theater te 's-Gravenhage N.V.

1953 - 1974: Chermoeks Theaters N.V. (officieel, officieus
exploiteerde Chermoeks de bioscoop al vanaf 1952 maar dit
werd door de NBB nog niet opgenomen in het bedrijfsregister)

Directie:

1917 - 1925: Carel van Zwanenburg

1917 – 07-1918: F.P.J. Goeman

1917 – 07-1918: Theodor Goeman

1926 - 1935: Herman Bollongino

Na de oorlog ook in gebruik voor theatervoorstellingen.

Zaalcapaciteit: 1200 (1917), 911 (1985)

Ooster Theater

Adres: Sint Janstraat 21

Opening: 21-12-1921

Sluiting: 14-04-1923

Opening: 01-10-1923

Sluiting: 14-05-1940

*Verwoest bij bombardement op
Rotterdam (14-05-1940)*

Exploitatie:

1921 - 1940: Het Oosten N.V. (Rotterdam), Theaternij

1948: Theatermaatschappij Dogterom N.V.

Directie:

1921 - 1922: Frans L.B. Berkhout

1922 - 1923: Majer Ascher (Max) Sprecher

1923 - 1931: Reintje Uges Sr.

1923 - 1925: Samuel Dellebarre

1937 - 1940: J.C. Dogterom

1937 - 1940: Jan Dogterom

1948: L.A.M. Dogterom-Klapwijk

Zaalcapaciteit: 1025 (1940)

Asta

Adres: Hoogstraat 160

Opening: 10-1922

Sluiting: 14-05-1940

*Verwoest bij bombardement op
Rotterdam (14-05-1940)*

Directie:

1923 - 1940: David Rosenberg

Herbouwrechten: Mevr. R. Blom-Rosenberg

In 1949 overgenomen door Cineac N.V.

Zaalcapaciteit: 358 (1940)

Grand Théâtre

Adres: Pompenburgsingel 9

Opening: 21-12-1923

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1936 - 1940: Tubem N.V. (later Tuschinski Maatschappij N.V. genaamd)

Directie:

1923 - 1935: Abraham Icek Tuschinski

1927 - 1935: Hermann Ehrlich

1927 - 1935: Hersch Josef (Hermann) Gerschtanowitz

Herbouwrechten: Maatschappij Tuschinski N.V.

Zaalcapaciteit: 1500 (1923), 1570 (1940)

Scala

Adres: Kruiskade 60

Opening: 07-11-1924

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1936 - 1940: Scala N.V.

Directie:

1925 - onbekend: M.L. Lorjé

1926 - 1930: Salomon (Sam) den Hartogh

1931 - 1940: Reinier Uges Jr.

Zaalcapaciteit: 1200 (1924), 1162 (1940)

Corso

Coolsingel 89

Opening: 01-09-1927

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1927 – 31-7-1934: Liro Film Corporation N.V. (Rotterdam)

Directie:

1-8-1934 - 1940: Aron Chermoeck

Zaalcapaciteit: 365 (1927).

City Theater

Adres: Hoogstraat 136

Opening: 26-10-1928

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Eigenaar:

Louis van Zanten (vanaf 1917)

Exploitatie:

1931 - 1934: Cinema Royal N.V. (Amsterdam)

1933 - 1940: Orero N.V. (Rotterdam)

1935 - 1938: Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V.

Herbouwrechten: Cinema Royal N.V. (Orero N.V. werd geliquideerd en ging op in NV. Cinema Royal)

Directie:

1928 - 1934: Jacob Mühlrad

1930 - 1934: Leisor (Leon) Mühlrad

Zaalcapaciteit: 1000 (1928), 943 (1940)

Colosseum

Adres: Beijerlandse laan 80

Opening: 19-12-1929

Sluiting: 03-1977

Eigenaar

1936 - 1977 Lichtspel Maas N.V. (eigenaar)

Exploitatie

1933 - 1936 Colosseum N.V. (Rotterdam)

1935 - 1950 REMA N.V. (Amsterdam)

1951 - 1965 Holland Film N.V.

1948 (vermoedelijk eerder, maar hier zijn geen gegevens van te vinden) - 1950: Handelsvennootschap tot Exploitatie van het Colosseum Theater; firmanten C. van Willigen en REMA N.V. Vanaf 1951 werd REMA N.V. vervangen door Holland Film N.V. (Amsterdam).

Directie

12 - 1929 - 10 - 1930 Carel van Zwanenburg

1930 - 1933 Pauline van Zwanenburg

Zaalcapaciteit: 1028 (1929), 844 (1977)

Harmonie

Adres: Gaesbeekstraat 99

Opening: 1931

Sluiting: 01-04-1973

Exploitatie:

1948 - 1973: Van 't Hoft Bioscoop Exploitatie N.V. (Rotterdam)

Directie:

1931 - 1956: C. Van 't Hoft

1936 - 1950: Frans van 't Hoft

1951 - 1956: Theo van 't Hoft

Zitcapaciteit: 710 (1972)

Capitol

Adres: Nieuwe Binnenweg 326

Opening: 01-11-1931

Sluiting: 1962

Exploitatie:

1932 - 1938: Capitol N.V.

1932 - 1934: Algemene Bioscoop en Theater Mij. N.V. (Rotterdam), (moedermaatschappij: Cinema Royal N.V.)

1939 - 1945: Ambio N.V.

1946 - 1962: Capitol N.V.

Zaalcapaciteit: 1241 (1962)

Studio '32

Adres: Pompenburgsingel 9

Opening: 21-10-1932

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1936 - 1940: Tubem N.V. (later Maatschappij Tuschinski N.V. genaamd)

Directie:

1932 - 1935: Abraham Icek Tuschinski

1932 - 1935: Hermann Ehrlich

1932 - 1935: Hersch Josef (Hermann) Gerschtanowitz

Herbouwrechten: Maatschappij Tuschinski N.V.

Zaalcapaciteit: 377 (1940)

Lumière

Adres: Coolsingel 83

Opening: 16-02-1933

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1-8-1934 - 1940: Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V.

Directie:

Vanaf 1-8-1934: L.A. Levy

16-2-1933 – 31-7-1934: Mevr. P.J. den Hartogh – van de Mierop

16-2-1933 – 31-7-1934: Salomon (Sam) den Hartogh

Zaalcapaciteit: 910 (1933)

Cineac NRC (A)

Adres: Coolsingel 17

Opening: 14-06-1935

Sluiting: 14-05-1940

Verwoest bij bombardement op Rotterdam (14-05-1940)

Exploitatie:

1935 - 1940: Cineac N.V.

Directie:

C.J. Blad

Zaalcapaciteit: 300 (1935), 300 (1940)

Victoria

Adres: Bergweg 108

Opening: 11-1935

Sluiting: 05-01-1971

Exploitatie:

1935 - 1956: Theatermaatschappij Dogterom N.V.

Directie:

1935 - 1945: J.C. Dogterom

1946 - 1955: Jan Dogterom

1946- 1963: mevr. L.A.M. Dogterom-Klapwijk

1946 - onbekend: Mej. W.M.S. Dogterom

1946 - onbekend: Mej. P.M. Dogterom

1949 - 1971: mevr. Hagenberg-Dogterom

1949 - 1971: mevr. W.M.S. Oosterhout-Dogterom

Zaalcapaciteit: 743 (1970)

Arena

Adres: Westkruiskade 26

Opening: 07-04-1939

Sluiting: 1985

Exploitatie:

1939 - 1941: Orero N.V. Rotterdam

1945 - 1947: Cinema Royal N.V. (Amsterdam)

1948 - 1977: Capitol N.V.

Zaalcapaciteit: 1010 (1939), 695 (1980)

Het gebouw was tussen 1941 - 1945 niet in gebruik als bioscoop, maar als theater.

Cineac Beurs/Cineac AD

(herbouwbioscoop)

Coolsingel 60

Opening: 1940

Sluiting: 01-1984

Exploitatie:

1940 - 1977: Cineac N.V.

Directie:

C.J. Blad

1940: nieuwbouw, vervanging voor de Cineac-bioscoop die werd verwoest door het bombardement op 14-05-1940.

Vanaf 18 april 1952 verhuist Cineac Beurs voor drie maanden naar verenigingshuis 'Ons Huis' in verband met een verbouwing.

1956: naam verandert naar Cineac AD (Algemeen Dagblad)

Zaalcapaciteit: 530 (1940), 660 (1984)

Palace

Adres: Zomerhofstraat 15

Opening: 1941

Sluiting: 1944

Directie:

1941 - 1944: E.J. Weier Jr.

1943 - 1944: J. van Dort

1943 - 1944: W.J. van Kessel

Lommerrijk

Adres: Straatweg

Opening: 1942

Sluiting: 1945

Gegevens onbekend.

Courzand

Adres: Courzandseweg 40

Opening: 1942

Sluiting: 1958

Eigenaar:

Rotterdamse Droogdok Maatschappij N.V. (vanaf 1915)

Exploitatie:

1943 - 1958: Excelsior Bioscoop Onderneming (Rotterdam)

Directie:

1948 - onbekend: E.J. Weier

Zaalcapaciteit: 598 (1942, 1958)

Rex

Adres: 1e Middellandstraat
115a

Opening: 24-12-1943

Sluiting: 1996

Exploitatie:

1948 - 1954 P. Vermeer

1955 - 1971 Erven van P. Vermeer

Directie:

1943 -1945 J.A. van Heck

1943 - 1945 J.L. van de Hoek

1945 - 1954 Pieter Vermeer Sr.

1945 - 1947 J. Brands (beheerder)

1945 - 1947 L. Van Rhijn (beheerder)

Zitplaatsen: 348 (1990)

Lutusca (noodbioscoop)

Adres: Kruisplein 1

Opening: 18-12-1946

Sluiting: 1959

Noodbioscoop voor en van LUmière, TUschinski en SCAla.

Exploitatie:

1946 - 1959: Tuschinski Maatschappij N.V.

1946 - 1957: Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V.

1946 - 1957: Scala N.V.

Zaalcapaciteit: 1050 (1946, 1959)

't Venster

Adres: Gouvernestraat 129-133

(Vereniging Ons Huis)

Opening: 02-1949

Sluiting: 1991

Exploitatie:

1949 - onbekend: Excelsior Filmonderneming

1965 - 1968: Velasquez N.V., Belegging- en Beheermij.

Directie:

1949 - 1969: E.J. Weier Jr.

Opening: 1992

Sluiting 02-07-2010

Zaalcapaciteit: 184 (1949)

Centraal (herbouwbioscoop)

Adres: Binnenweg 59

Opening: 22-10-1953

Sluiting: 1989

Exploitatie:

1953 - 1954 P. Vermeer

1955 - 1962 Erven van P. Vermeer

1963 - 1984 Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V.

Directie:

1953 - 1953: P. Vermeer Sr.

Zaalcapaciteit: 852 (1953)

Lumière (herbouwbioscoop)

Adres: Lijnbaan 45

Opening: 27-01-1955

Sluiting: 04-09-2003

Exploitatie:

1955 - 1984: Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater te 's-Gravenhage N.V.

Zaalcapaciteit: 760 (1955)

Thalia (herbouwbioscoop)

Adres: Kruiskade 55

Opening: 07-07-1955

Sluiting: 1997

Exploitatie:

1955 - 1984: Tuschinski Maatschappij N.V.

Zaalcapaciteit: 802 (1955)

Metro

Adres: Wolphaertsbocht 196

Opening: 03-11-1955

Sluiting: 1985

Exploitatie:

1955 - 1977: Van 't Hoft Bioscoop Exploitatie N.V. (Rotterdam)

Directie:

1955 - 1956: C. Van 't Hoft

1955 - 1956: Theo van 't Hoft

Zaalcapaciteit: 823 (1955)

Cineac NRC (Bijenkorf)

Adres: Coolsingel 103

Opening: 1957

Sluiting: 1989

Exploitatie:

1957 - 1977: Cineac N.V.

Sinds 1977 Cineac Bijenkorf geheten.

Scala (herbouwbioscoop)

Adres: Westblaak 18

Opening: 12-12-1957

Sluiting: 07-1958

Exploitatie:

1957 - 1958: Scala N.V. (Rotterdam)

Zaalcapaciteit: 1500 (1957)

Cinerama

Adres: Westblaak 18

Opening: 14-07-1960

Sluiting: -

Exploitatie:

1960 – 1964: Belgian Exhibitors S.A.

1964 – 1964: Orbi S.A.

1964 - 1993: Cinerama Exhibitors Nederland N.V.
(dochteronderneming van het Zwitserse Orbi S.A.)

Zaalcapaciteit: 876 (1960)

Corso (herbouwbioscoop)

Adres: Kruiskade 22

Opening: 23-02-1961

Sluiting: 1997

Exploitatie:

1961 - 1973: Chermoeks Theaters N.V.

1961 - 1973: Jogchems Theaters N.V.

Zaalcapaciteit: 808 (1961)

Musica

Adres: De Lugt 17

Opening: 1962

Sluiting: 1971

Directie:

1962 - 1971: B.M.P. Kornet

1962 - onbekend: A.J. van der Sande

Weekend-bioscoop

Zaalcapaciteit: 400 (1962, 1971)

Grand Théâtre

Adres: Nieuwe Binnenweg 326

Opening: 12-12-1962

Sluiting: 1980

Eigenaren:

Het Western N.V. (Rotterdam)

Awigdor Kiwe (Karl) Weisbard

Exploitatie:

1962 - 1973: Tuschinski Maatschappij N.V.

Zaalcapaciteit: 548 (1962)

Studio '62 (herbouwbioscoop)

Adres: Nieuwe Binnenweg 326

Opening: 12-12-1962

Sluiting: 1980

Eigenaren:

Het Western N.V. (Rotterdam)

Awigdor Kiwe (Karl) Weisbard

Exploitatie:

1962 - 1977: Tuschinski Maatschappij N.V.

Zaalcapaciteit: 336 (1962)

Kriterion

Adres: Stationsplein 45

Opening: 21-05-1961

Sluiting: 1989

Exploitatie:

1961 - 1977: Romef N.V.

Zaalcapaciteit: 322 (1961)

Bronnen: Cinemacontext en NBB-archieff.

Bijlage 2**Overzicht van leden van het Rotterdamse afdelingsbestuur van de NBB 1948-1962**

Jaar/functie	Naam	Aan welk(e) bedrijf/bedrijven verbonden?
1948		
Voorzitter	C. Van Willigen	Lichtspel West N.V./Holland Film N.V., eerder Ambio N.V. en Colosseum N.V.
Vice-voorzitter	P. Vermeer	Rotterdamse bioscopen Centraal en Rex
Secretaris	W.F. Dubbeldeman	Tuschinski Maatschappij N.V., Ambio N.V., Cinema Royal N.V., Capitol N.V.
Penningmeester	C.J. Blad	Cineac N.V.
Lid	J. Dogterom	Rotterdamse bioscopen Ooster Theater, Transvalia en Victoria
1949		
Voorzitter	C. Van Willigen	
-	P. Vermeer	
-	J. Dogterom	
-	R. Uges	Vader van R. Uges Jr., exploitant van de Rotterdamse bioscopen Scala en Lutusca
-	C.J. Blad	
1950		
Voorzitter	C. Van Willigen	
Penningmeester	P. Vermeer	
Lid	J. Dogterom	
Lid	R. Uges	
Lid	C.J. Blad	
1951		
Voorzitter	C. Van Willigen	
Vice-voorzitter/ penningmeester	P. Vermeer	
Secretaris	C.J. Blad	
Lid	W.F. Dubbeldeman	
Lid	J. Dogterom	
1952		
Voorzitter	C. Van Willigen	
Vice-voorzitter/ penningmeester	P. Vermeer	
Secretaris	C.J. Blad	
Lid	W.F. Dubbeldeman	
Lid	J. Dogterom	

1953

Voorzitter	C. Van Willigen	
Vice-voorzitter/ penningmeester	R. Uges Jr.	Rotterdamse bioscopen Scala en Lutusca
Secretaris	C.J. Blad	
Lid	W.F. Dubbeldeman	
Lid	J. Dogterom	

1954

Voorzitter	C. Van Willigen
Vice-voorzitter/ penningmeester	R. Uges Jr.
Secretaris	C.J. Blad
Lid	W.F. Dubbeldeman
Lid	J. Dogterom

1955

Voorzitter	C. Van Willigen	
Vice-voorzitter	C.J. Blad	
Secretaris	W.F. Dubbeldeman	
Penningmeester	J. Dogterom	
Lid	E.J. Weier	Rotterdamse bioscopen 't Venster, Palace

1956

Voorzitter	C. Van Willigen
Vice-voorzitter	C.J. Blad
Secretaris	W.F. Dubbeldeman
Penningmeester	J. Dogterom
Lid	E.J. Weier

1957

Voorzitter	C. Van Willigen
Vice-voorzitter	C.J. Blad
Secretaris	W.F. Dubbeldeman
Penningmeester	J. Dogterom
Lid	E.J. Weier

1958

Voorzitter	C. Van Willigen	
Vice-voorzitter	C.J. Blad	
Secretaris	W.F. Dubbeldeman	
Penningmeester	I. Keizer	Chermoek's Theaters N.V.
Lid	E.J. Weier	

1959

Voorzitter	C. Van Willigen
Vice-voorzitter	C.J. Blad
Secretaris	W.F. Dubbeldeman
Penningmeester	I. Keizer
Lid	E.J. Weier

1960

Voorzitter	C. Van Willigen
Vice-voorzitter	C.J. Blad
Secretaris	W.F. Dubbeldeman
Penningmeester	I. Keizer
Lid	E.J. Weier

1961

Voorzitter	(C. Van Willigen*)
Vice-voorzitter	C.J. Blad
Secretaris	W.F. Dubbeldeman
Penningmeester	(I. Keizer*)
Lid	E.J. Weier

1962

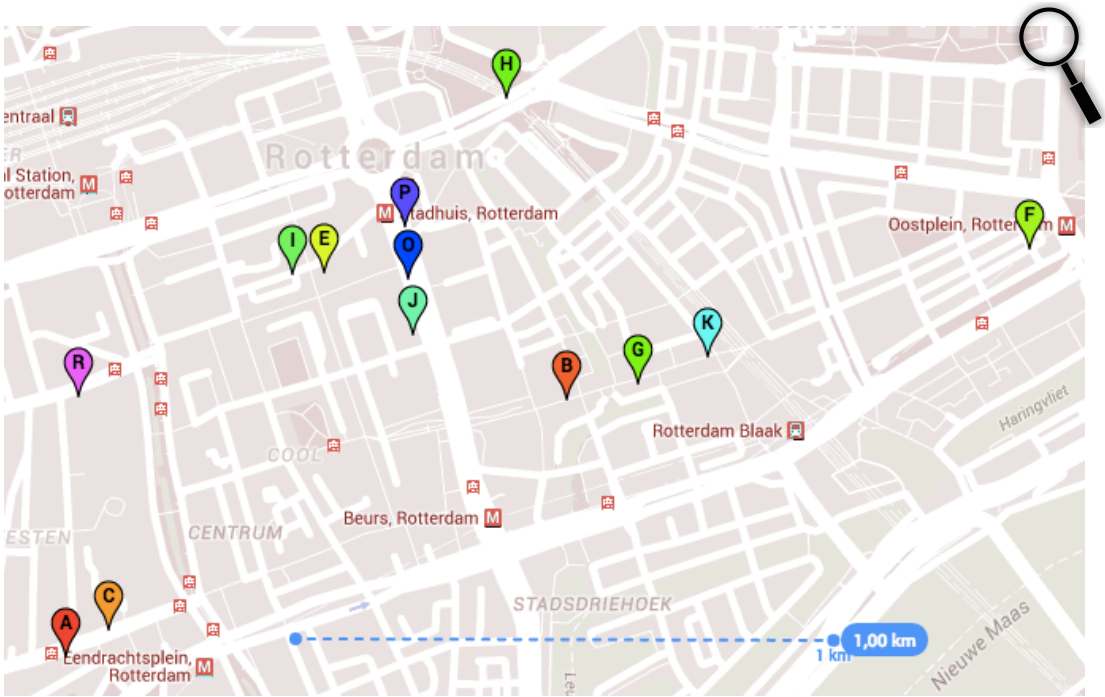
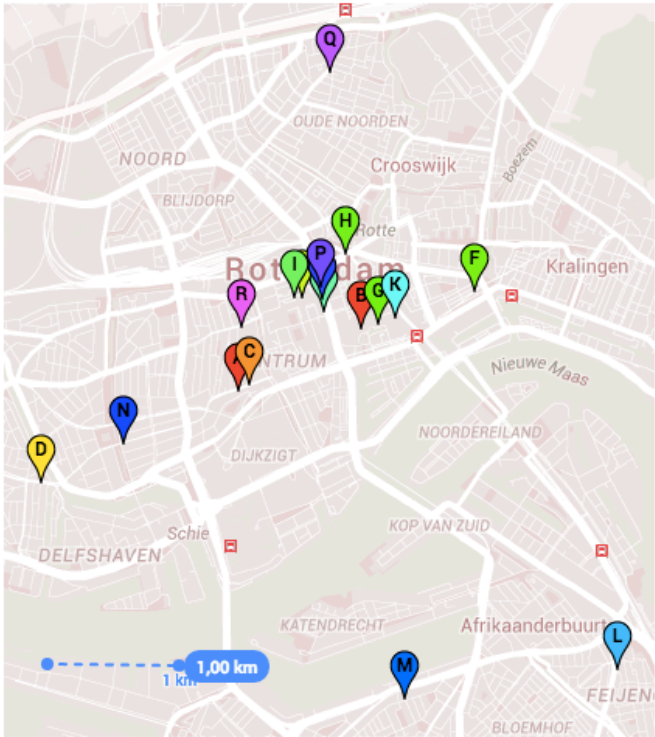
Voorzitter	(C. Van Willigen*)
Vice-voorzitter	C.J. Blad
Secretaris	W.F. Dubbeldeman
Penningmeester	(I. Keizer*)
Lid	E.J. Weier

Bron: Jaarverslagen NBB 1948-1962.

**Over aftreden wordt niet gesproken, over de verlenging van termijnen echter ook niet.*

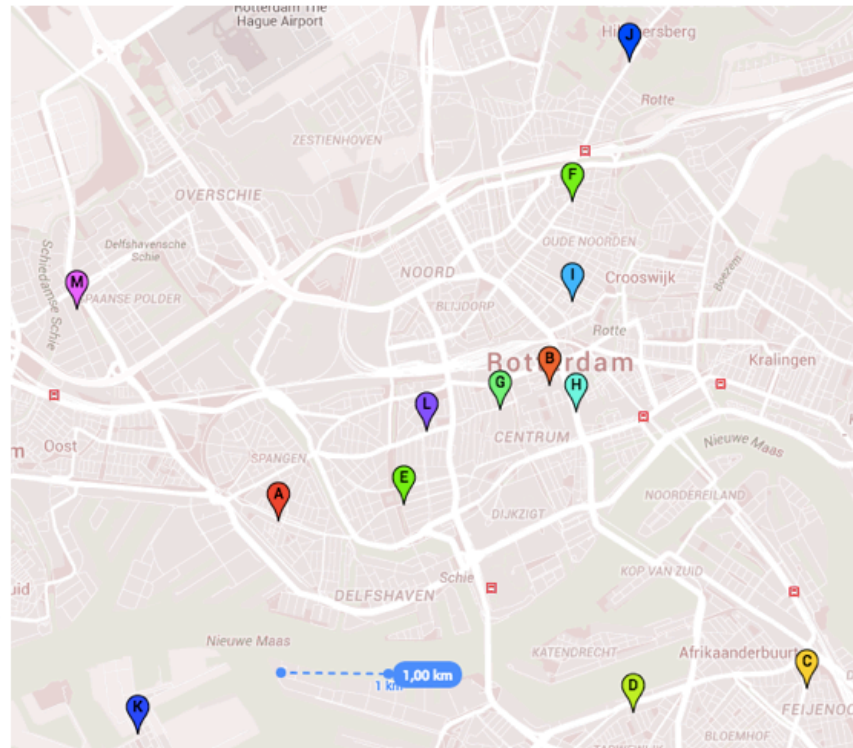
Bijlage 3: Het Rotterdamse bioscopenpark voor 14 mei 1940

- Olympia
- Thalia (vooroorlogs)
- Centraal (vooroorlogs)
- Prinses Theater
- Luxor Theater
- Ooster Theater
- Asta
- Grand Theatre/Studio '32 (vooroorlogs)
- Scala (vooroorlogs)
- Corso (vooroorlogs)
- City Theater
- Collosseum
- Harmonie
- Capitol
- Lumière
- Cineac NRC (vooroorlogs)
- Victoria
- Arena

Bijlage 4: Het Rotterdamse bioscopenpark tijdens de Tweede Wereldoorlog (14 mei 1940-1945)

- Prinses Theater
- Luxor Theater
- Colosseum
- Harmonie
- Capitol (geopend tijdens oorlog)
- Victoria
- Arena
- Cineac Beurs (herbouwbioscoop)
- Palace (geopend tijdens oorlog)
- Lommerrijk (geopend tijdens oorlog)
- Courzand (geopend tijdens oorlog)
- Rex (geopend tijdens oorlog)
- Punt 13

Bijlage 5: Het Rotterdamse bioscopenpark tijdens de wederopbouw (1945-1962)

- Prinses Theater
- Luxor Theater
- Colosseum
- Harmonie
- Colosseum/Grand Theatre/Studio '62
- Victoria
- Arena
- Cineac Beurs/Cineac AD
- Courzand
- Rex
- Lutusca (noodbioscoop)
- 't Venster
- Centraal (herbouwbioscoop)
- Lumière (herbouwbioscoop)
- Thalia (herbouwbioscoop)
- Metro
- Cineac Bijenkorf/NRC
- Scala (herbouwbioscoop)/Cinerama
- Corso (herbouwbioscoop)
- Musica
- Kriterion

